

ERCSÉNYI BALÁZS

ÁRKAY ALADÁR

DERCSÉNYI BALÁZS

Árkay Aladár

A tanulmány Árkay Aladárnak, a magyar szecesszió sokoldalú építészének munkásságával ismerteti meg az olvasót. Párhuzamosan tárgyalja Árkay Aladár életrajzát és munkásságát, behatóan elemzi műveit, s kijelöli azt a helyet, amely a modern építészet előfutárai között a magyar szecesszió e sokoldalú művészt megilleti.

Mint hogy Árkay Aladár munkássága egyetlen életbe sűrítve a századforduló előtti és utáni évtizedek építészetének szinte egész történeti fejlődését tükrözi, a munka a korszak egészét tekintve is rendkívüli érdekességű.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

ÁRKAY

ARCHITEKTÚRA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

ÉPÍTÉSZETTÖRTÉNETI ÉS ELMÉLETI BIZOTTSÁGÁNAK

ÉS A MAGYAR ÉPÍTŐMŰVÉSZEK SZÖVETSÉGÉNEK

KÖNYVSOROZATA

SZERKESZTI MAJOR MÁTÉ

ÁRKAY ALADÁR

ÍRTA **DERCSÉNYI BALÁZS**

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1967

LEKTOR
KUBINSZKY MIHÁLY
VARGHA LÁSZLÓ

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

Felelős szerkesztő: Szucsán Miklós

Burkoló-kötésterv: Lengyel Lajos

Foto: Dobos Lajos

Műszaki szerkesztő: Stelczer Mária

Kézirat beérkezett: 1966. augusztus 12.

Példányszám: 1800.

Terjedelem: 6,5 (A/5) papírv

66.62756. Akadémiai Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Bernát György

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1967

Printed in Hungary

A XX. század első éveiben a magyar szellemi életben jelentős változások érlelődnek: radikális, szabadabb felfogású gondolkodásmód és alkotások kezdik háttérbe szorítani a millenniumi kor patetikus, valóságtól elforduló hamis szemléletét. A különböző művészeti ágakban egy időben jelentkezik a stílusváltozás, de nem egyforma erővel és lendülettel.

A legjelentősebb változások az irodalomban tapasztalhatók: Ady, Móricz, Kaffka, Babits, a Nyugat-kör munkássága ezekben az években már az új szellemi élet hirdetője. „Hiszem és vallom — írja Ady Endre —, hogy a forradalmi megújulás kikerülhetetlen Magyarországon. Itt van már a csodálatos áldott vihar az ő hírnökeivel, szent sirályai-val. Társadalomban, művészetben, tudományban már itt van a villámtüzes bizonyosság.” Óriási a szakadék, mely a két part között tátong; pedig alig pár év választja el a szellemi élet új stílusában író, látó alkotókat a múlttól. Hasonló stílusváltozást észlelünk a zene, a képzőművészet és az építészet terén is. Zenében Bartók és Kodály neve jelzi az átalakulást: nagyarányú népzenei kutatás indul, és az összegyűjtött anyag felhasználásával új zenei formanyelv kezd kialakulni, mellyel először Bartók I. vonósnégyesénél találkozunk. Talán az sem véletlen, hogy 1908-ban, a Nyugat folyóirat megindulásának évében komponálta Bartók a művet.

A festészeti megújulás csírái a múlt század 90-es éveitől, a nagybányai iskola kialakulásától bizonyíthatók. Ez a művészcsoport vette fel a harcot először az akadémizmus ellen, és ehhez kapcsolódtak — a nagybányaiakat követve vagy azoktól elvezető új utakra térve — a később kialakuló művészcsoportok is az új ábrázolásmódot kereső festőink. Az akadémizmus elleni harc két irányban tör előre: festőink jelentős része a „valóság-hű” ábrázolás útján jár, de van egy másik irányzat is, mely ehelyett a valóság magasabb fokú absztrahálását választja. Az előbbinek igen mély gyökerei voltak: az akadémizmus, illetve a belőle kifejlődő historizáló festészet, elsősorban tartalmi mondani-valója miatt, a „valóság-hű” megoldást kereste, alkalmazta. Amikor Rippl-Rónai, Vaszary és a gödöllői telep művészei szembefordultak az akadémizmussal, úgy érezték, hogy az ábrázolás „valóság-hű” felfogásának is hátat kell fordítaniuk. Így jutottak el az absztrakció e korban jellemző megnyilvánulásáig, a szecesszióig. A szecessziós festészet legjellemzőbb vonása a síkszerűség. A sík kitöltésére új dekoráció születik, melynek csak igen távoli kapcsolata van a természettel, mert úgy vélik, hogy ornamentikáját maga a művész alakítja ki.

Kosztá József, Nagy István, a szolnoki művésztelep — Fényes Adolf — munkái megmaradnak a „valóságű” ábrázolás mellett, de a nagybányaiak témakörét kibővítik: a népi tematika felhasználásával keresik az új utakat.

Mind a két irányzat a XX. század első évtizedeiben jelentkezik, egy időben a zenei és az irodalmi átalakulással.

Természetesen az új művészettel szemben ott áll — az uralkodó osztály által támogatott — konzervatív állami művészet. A két művészet közötti harc két szemlélet harca, melynek társadalmi gyökereit a kiegyezés utáni nagy békességben, az ezeréves Magyarország társadalmi betegségeiben kell keresni. A kiegyezés látszólag megoldotta a Monarchia társadalmi, gazdasági, nemzetiségi problémáit, s nagyarányú gazdasági fejlődés indult meg, mely megsokszorozta az ipari munkásság és az agrárproletariátus számát. A gazdasági fellendülés, az uralkodó osztályok egyezsége azonban magában hordozta azokat az ellentéteket, amelyek a század 90-es éveitől a világháborúig meghatározták az ország gazdasági, társadalmi, politikai és szellemi életét. A kiegyezés nem oldotta meg a magyar—osztrák, valamint a magyarság és a nemzetiségek közti ellentéteket sem, melyek alapja szintén gazdasági. Ezekben az alapvető ellentétekben, társadalmi, gazdasági ellentmondásokban kereshetjük az irodalomban, a zenében, képző- és iparművészetben, sőt az építészetben érlelődő változások alapjait, okait. Építészetünk fejlődésében az előbb érintett ellentmondások még nehezebben kerültek felszínre, és mivel e művészet gazdasági kötöttsége sokkal szorosabb, még kínosabb vajúadásokat indítottak meg.

A XX. század első éveiben új áramlat jelentkezett a magyar architektúrában: fiatal építésszekből álló csoport elindult felkutatni és felmérni Erdély és a Felvidék népi építészetét, hogy e művészetből újítsa meg építészetünket. Miért volt erre szükség?

A XX. század elején az eklektikus építészet már nem tudta kielégíteni a vele szemben támasztott megnövekedett igényeket. A funkció adta követelményeket a történeti formába való öltöztetéssel nem lehetett megoldani, s ez a tervezés és a kivitelezés terén egyaránt súlyos problémákat hozott. Hiába nyúltak vissza a reneszánsz mellett a barokk formanyelvhez, és hiába alkalmazták a korábbi stílusok eklektikusan kevert elemeit, a múlt század 90-es éveitől elszaporodtak azok a kísérletek, melyek az építészet megújulására irányultak. Azt az alapvető problémát ugyanis, hogy az új funkciójú belső terek és ez új funkció kielégítését lehetővé tevő új anyagok és szerkezetek ellentmondásba kerültek a külső megjelenéssel, a historizáló stílus nem tudta megoldani. Európa és Amerika építészetében sokféle próbálkozásnak lehetünk szemtanúi ebben az időszakban, melyek a XX. századi modern művészet kialakulásához vezettek; ezért a korszakot premodern időszaknak nevezzük. A sokféle útkeresés közül azt a néhányat szeretnénk kiemelni, amely Árkay munkássága szempontjából jelentős.

Voltak, akik a magyar uralkodó körök nacionalista törekvései miatt a nemzeti hagyományok felé fordultak. Hazánkban Lechner Ödön az első, aki megindította a harcot az eklektika ellen a nemzeti építészet igényével. Az építőanyag-gyártás — főleg a Zsolnakerámia — lehetővé tette, hogy nagy mennyiségben alkalmazza a színes-mázás cserepeket és burkolóanyagokat. Ezekből elsősorban élénk színhatású, mozgalmas tetőformációkat és homlokzatokat hozott létre, melyeket magyarosnak vélt motívumkinccsel díszített. Ez a

motívumanyag azonban távolról sem volt magyar, keletről, elsősorban Indiából származott. Bármennyire is téves volt e törekvés, felhívta a figyelmet az építészet új lehetőségeire és a sajátosan magyar építészet megteremtésének igényét fejlesztette ki. Az általa alkalmazott íves párkányok, ablakszemöldökök a formaújítást szolgálták, bár ezek nem oldották meg, hanem még inkább elmélyítették a forma és a tartalom korábban már tapasztalt ellentmondásait.

Lechner munkásságát mégis több szempontból pozitívan kell értékelni. A historizáló építészet elleni harcot a nemzeti építészet igényének jelszavával megindította. Ugyanakkor meg kell említeni, ha nem is tartozik szorosan tárgyunkhoz, hogy Lechner sok vonatkozásban modern építészeti kvalitásai biztosították a hitelt e törekvésekhez: megkísérelte a funkcionális igények kielégítését, és korszerű szerkezeti megoldásokat alkalmazott.

A lechneri tanítások és ellentmondások hatására a XX. század első évtizedében újra erőre kap a nemzeti építészet kutatása. Ezenkívül más, ilyen irányba ható ösztönző erők is fellépnek, amit elsősorban a finn építészet európai sikere indokol.

A XX. századi európai építészetben új hanggal jelentkezett a finn építészet, és elsősorban a magyar építészekre hatott. A hazai építészet élénk reagálásának több oka volt. Nacionalista tendenciákkal telített társadalmunk az idegen elnyomás és a nemzetiségi mozgalmak elleni harc egyik módját a nemzeti hagyományok felélesztésében vélte megtalálni. Az építészetben ez a törekvés úgy jelentkezik, hogy a speciális nemzeti jelleg felkutatása, a népi építészet feldolgozása és formai alkalmazása lép előtérbe. A közös nemzeti problémákon alapuló finn—magyar kapcsolatnak a fentiekén kívül más okai is voltak. A millenniumi fényben tetszelgő, a 30 milliós magyarságról álmodozó közvélemény szívesen kereste a kapcsolatot a rokon finn néppel. A finn művészek (a festő: Akseli Gallen-Kallela, és építészársai: E. Saarinen, L. Sonck) számára a Kalevala ősi földje, Karjala a nemzeti művészet csodálatosan megmaradt tárházának tűnt, melyből meríteni, melyet korszerűen felhasználni lehetőség és kötelesség, ha a független finn építészetet meg akarják valósítani. A magyarság helyzete, noha nem élt oly elnyomás alatt, mint rokonai, lényegileg hasonló volt. Ezért érthető, ha építészeink átvették a finn építészet módszereit. Keresték és Erdélyben — Kalotaszeg vidékén — megtalálni vélték a „magyar Karjalát”, a népi művészet bőven ömlő ősi forrását. Ezért a lechneri keleties magyarkodás helyett itt keresték az igazi magyar stílust. Tanulmányozták Erdély, Dunántúl és a Felvidék építészetét, keresték jellegzetességét. A magyaros sajátosságokat csak a formákban látták, csak ezeket alkalmazták, és lényegét, a népi építészet funkcionalizmusát, anyagszerűségét nem vették észre, nem használták fel. A népi építészet legfőbb jellegzetessége, hogy a funkcionális igényeket rendkívül ésszerű módon — a helyben adott anyag és szükséglet figyelembevételével — elégíti ki. Kalotaszeg fában gazdag vidékén, ahol a nagy mennyiségű csapadék — elsősorban a hó — miatt a meredek, magas tető a célszerű, ilyen építettek. Amikor ezt a tetőformát az Alföldre áttelepítették, nem a helyi vagy környékbeli klímának és adottságoknak megfelelő népi építészeti megoldást alkalmazták, hanem egy nagyon tetszetős, de más tájon kialakult formát ültettek át.

A nemzeti építészet kutatása két irányban folyt. Egyesek a magyar reneszánsz hazai sajátosságának vélt ún. pártázatos reneszánsz építészetet kutatták fel, ennek motívumait

alkalmazták, ami lényegében még historizálás. A másik csoport — Kós Károly és barátai — Kalotaszeg környékére látogattak el, és az ottani népi építészetet kutatták; majd később munkáikon alkalmazták formáit. A csoport tagjai közül Jánszky Béla, Zrumeckzy Dezső, Györgyi Dénes és Mende Valér emelkedik ki. Számos jelentős alkotás fűződik nevükhöz: Györgyi Dénes városmajori, Zrumeckzy szemlőhegyi iskolája, Kós és Zrumeckzy állatkerti épületei és óbudai református paplaka, Kós Károly és Jánszky Béla zebegényi temploma említésre méltó ezek közül. A csoport az első világháború kitöréséig játszott jelentős szerepet, később kiütköztek alapvető ellentmondásai, melyek a népi építészeti elsősorban formai elemeinek alkalmazásából eredtek.

A premodern építészet harmadik, számunkra jelentős iránya az ún. tárgyilagos irányzat. A századforduló után alakult ki az angol lakásépítkezések hatására. Gyökerei messzire nyúlnak: a szigetország építészetében a XIX. század második felében megjelennek olyan törekvések, melyek igyekeznek a neogótikus építészetet felszámolni, mivel az új életformát szolgáló épületek kialakításánál nem lehetett semmiféle historizáló stílust eredményesen alkalmazni. Újfajta építészet alakul ki, mely a lakóházak, lakótelepek megújulását hozza magával. Az új lakásokat nagy gondal alakítják ki a tervezők: jól funkcionáló belső tereket hoznak létre, melyekben otthonosság, kényelem uralkodik. Külső megjelenésükben ezek az épületek lényegesen egyszerűbbek, mert funkciójuk miatt befelé forduló lakóházak. Ez az építészet Magyarországon is hatott: Árkay Aladár a Kis-Svábhegy lejtőjére néhány házból álló lakótelepet épít, felhasználva e tárgyilagos építészet külföldi eredményeit.

A bevezetőben jelzett irodalmi, zenei és képzőművészeti stílusváltással párhuzamosan tehát az építészetben is jelentkezik egyfajta megújulás, melyet a népi építészet kutatásával és formakincsének felhasználásával, illetve homlokzati megoldásainak alkalmazásával jellemezhetünk.

Az építészeti válság megszüntetésére való törekvés több építész életpályáján kimutatható. Ez alkalommal egy olyan egyéniség útjának megrajzolására teszünk kísérletet, aki látta és a gazdasági kötöttségek mérlegelése mellett megkísérelte az új igények kielégítését, az új technikai lehetőségek felhasználását, azok művészi konzekvenciájának levonását. Árkay Aladár vérbeli architektus; életútja jól példázza, hogy a XX. századi építészetnek — szemben a gazdaságilag kevésbé kötött irodalommal és festészettel — 'csak milyen zsákutcákon, kerülő utakon keresztül lehetett céljait elérnie. Árkay életműve arra is jó példa, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia, majd az első világháború utáni Magyarország keretein belül éppen az általános szellemi magatartás, a gazdasági eszközök fogyatékosága miatt egy építész — még ha látja is a helyes utat — aligha tudja elképzeléseit egyedül megvalósítani. Árkay is akkor léphetett az új építészet útjára, amikor a külföldi kezdeményezések módot adtak arra, hogy az újat kívánó szellemi réteg mellé álljon, támogassa, elfogadtassa törekvéseit. Életművének értékét csak emeli, hogy azon a területen mozdította elő az új építészet ügyét, amely évezredes hagyományainál fogva a legkonzervatívabb volt: az egyházi architektúrában.

Árkay Aladár 1868. február 1-én született Temesvárott. Édesapja jómódú iparos, kisebb vasgyára és öntödéje volt. 1874-ben Budapestre költözött a család, és ő is itt végezte tanulmányait. Gimnáziumban kitűnt rajztudásával. Tanára, Balló Ede buzdítására sokat rajzolt. A Víziváros, a Tabán és a Várnegyed házait, utcarészleteit, tehát romantikus, hangulatos témáit gyakran festette. A gimnázium befejeztével a fiatal Árkaynak az építészet és a festészet között kellett választania. A szülők Kallina Mór, a neves építész lányát szánták fiuknak; a korabeli polgári szabályok szerint ez a körülmény és édesapja üzeme is a gyakorlati pálya felé vezette. 1886-ban beiratkozott a Műegyetemre, de továbbra is látogatta azt a rajziskolát, ahol Székely Bertalan, Lotz Károly tanított. Ezekről a mesterektől elsősorban a rajztudást, a technikai készséget sajátította el. Később Karlovsky Bertalan, majd Kernstock Károly társaságába került, e két ellentétes festő fejlesztte, csiszolja Árkay festői látásmódját, kompozíciós elgondolásait. Párizsi tanulmányútja során, bár építészetet tanul, gyakran látogatja a festőakadémiákat is. Ennek ellenére mint festő nem tartozott a jelentékenyebb művészek közé, s természetesen nem volt alakítója a korabeli hazai festészetnek sem. Művein a plein air festészet hatása érezhető: kevés színnel felhordott témái kellemes hatásúak. Inkább magának, kedvtelésből fest. (A Nyugati pályaudvar a Ferdinánd hídról című képét a Szépművészeti Múzeum megvásárolta, jelenleg a Nemzeti Galéria tulajdona.)

Párizs után Bécsben folytatja tanulmányait; kivitelezési gyakorlatot szerez, a Fellner és Helmer színházépítő iroda művezetője lesz. Az ő vezetésével épült a salzburgi színház és a pesti volt Somossy-orfeum. (Ady és Krúdy is látogatója volt e mulatónak, és az utóbbi — mint Budapest kiemelkedő szenzációját — részletesen le is írta. Ilyen periferikus pontokon találkozott az irodalom és az új építészet. Krúdy, a modern magyar irodalom egyik legnagyobb lélekismerője, stílusművésze az épületben a fin de siècle talmi pompáján túl semmi újat nem észlelt.) Mindkét épület jellegzetesen eklektikus: barokk-rokokó stílusban épült.

Hazatérve Hauszmann Alajos mellett dolgozik a budavári királyi palota építkezésénél. Néhány évvel később ő maga is részt vesz a palotanegyed kialakításában, a Honvédelmi Minisztérium és Honvéd Főparancsnokság épületét tervezi apósával együtt. A Hauszmann mellett megszerzett kivitelezési szakismerettel felvértezve Kallina Mór irodájába lép. Apósa,

a hazai eklektika jónevű építész, Otto Wagnerrel dolgozott sokáig együtt, de az 1890-es években elválnak útjaik; és míg az osztrák építész túlemelkedik a szecesszió is, Kallina mindvégig megmarad az eklektika mellett. Alkotásai közül csak a régi Honvédelmi Minisztérium épületét és a Budai Vigadót emelhetjük ki.

A *Honvédelmi Minisztérium* és a *Honvéd Főparancsnokság* épületét Kallina és Árkay együtt tervezik. A két tömb tűzfalával csatlakozott egymáshoz, s városképi szempontból jelentős szerepük volt, mert elválasztották a Szent György teret a Dísz tértől. A második világháború során erősen megrongálódott épületeket a Palota helyreállítása közben részben lebontották, illetve le fogják bontani. Mindkét épület a „császári és királyi” eklektika jellegzetes alkotása. A kései reneszánsz stílusban épített minisztériumi épületet Kallina, a barokkos főparancsnokságot Árkay tervezte. Itt az apósa által meghatározott úton haladt, hiszen tömegében, díszességében alkalmazkodni kellett a Honvédelmi Minisztérium épületéhez.

Érdekesebb a következő alkotás: a *Budai Vigadó*. Régi probléma megoldását keresték a pályázat kiírásával: színházi, könyvtári és egyéb kulturális célokat szolgáló épületet kellett tervezni a pályázóknak. A program igen nehéz feladat elé állította a tervezőket: egy tömbön belül különböző funkciójú egységeket kellett összekapcsolniuk. A pályázatot Árkay és Kallina nyerte, s 1897-ben megkezdték a terv kivitelezését. A Budai Vigadó tömegében viszonylag egyszerű, eklektikus épület. A homlokzatokat kis kiülésű faloszlopok, pillérek, könyöklők díszítik, és összehatásukban sokkal nyugodtabbak, mint a budavári épületeké. A Honvédelmi Minisztérium épületének hármaskapurendszerét itt is alkalmazzák a tervezők, de lényegesen egyszerűbb megoldásban, puritánabb eszközökkel. A térkapcsolás sok problémát okozott, és ezeknek csak egy részét sikerült megoldaniuk. A belső díszítésnél már egészen új felfogással találkozunk; a szecesszió hatása érezhető az iparművészeti dekorációnál, az étterem magyaros kialakításánál. Átmeneti alkotás a Budai Vigadó: csendesebb tömege, mérsékelt kiülésű faltagoló elemei, szecessziós belső díszek már nem a megszokott, lélektelen utánzás érzését keltik a szemlélőben, hanem az eklektikával viaskodó új szemlélet kialakulásának első próbálkozásait jelzik. (1. kép.)

Árkay önállóan vett részt a *Szépművészeti Múzeum* tervpályázatán 1899-ben. Az általa elnyert harmadik díj — ilyen jelentőségű pályázatnál — komoly elismerés a fiatal építész számára. A díjat elsősorban a monumentális külső kialakításáért és racionális térkapcsolási megoldásaiért kapta.

A *Gellért-szobor* megalkotására kiírt pályázatot 1900-ban az Árkay—Kallina-tervezőiroda nyerte. Érdekessége a tervnek, hogy a javasolt fehér mészkő lépcsőrendszert szecessziós bronz ornamentikával kívánja díszíteni. Mind a szobor, mind annak építészeti kerete művészileg kevésbé kiemelkedő. Városképi megjelenése azonban olyan szerencsés fogalmazású, hogy az új Erzsébet-híd jelentőségében még csak tovább erősítette.

A XX. század küszöbén Árkay Aladár több sikeres alkotás után megindult a premodern építészet útján: eklektikus műveit szecessziós próbálkozások követik.

Mint már említettük, a XX. század első éveit jelentős átalakulást hoztak a hazai építészetben is: Lechner és a finn művészet hatására fiatal, tehetséges építészek csoportja fordult a népi építészet alkotásai felé. E csoport működése erősen hatott Árkay alakuló stílusára. Az 1900-as párizsi világiállításon nagy sikerrel szereplő finn építésznek tán maga Árkay

lesz a leghívebb barátja a hazai építésztársadalomban. 1900-tól 1913-ig viszonylag keveset alkot, mert modern építészeink általában kevesebb munkát kapnak. A tétlenségre ítél Árkay is más területeken próbálkozik. A század első éveiben a *csáktornyai Zrínyi-szobor talapzatát* tervezi. Az Iparművészeti Társulat pályázatán 1901-ben *csillártervekkel* vesz részt, 1907-ben pedig egy nyolcszobás *lakás* egy részét tervezi. Az egyes díszítőmotívumok, berendezési tárgyak alig emelkednek az átlag fölé.

Mégis 1905-ben ő építi fel a *Babochay-villát*, az első új hangú, modern épületet a mai Népköztársaság útja és Dózsa György út sarkán (Dózsa György út 92a—b) Babochay Hermann építésvállalkozó megrendelésére. Többfajta funkciót kellett összekapcsolnia a tervezőnek: fogadó- és tárgyalóterem, irodahelyiségek, valamint lakosztályok megfelelő elhelyezéséről kellett gondoskodnia. A Népköztársaság útja Köröndön túli szakaszát szabadon álló épületek, előkertes beépítésmód jellemzi. Ez alapvetően meghatározta az épület maximális méreteit. Árkay két villát épít fel e területre. Ezzel eleget tett a városképi szempontoknak, és a szabadon álló telepítésmód a funkció szempontjából is kedvező, mert lehetőség nyílt az iroda- és a lakóépület különválasztására. A sarkon álló épületben — mely egyemeletes — kaptak helyet az egyes lakosztályok és fogadóhelyiségek, a Dózsa György úti kétemeletes tömbben a tárgyalóterem és az irodák. Sajnos a saroképületet a 30-as években modernizálták, így elvesztette eredeti külsejét, és megváltozott belső alaprajzi megoldása is. A másik épület megőrizte eredeti alaprajzát és arculatát is. Az építész számára a megbízás azért is nagy jelentőségű volt, mert a megrendelő pusztán programot adott, és így Árkay a tervezési, a díszítési és a gazdasági kérdésekben (természetesen bizonyos határok között) szabadon dönthetett.

Tömegében, díszítésében lechneri hatást mutat a villa: a mai Népköztársaság útja felőli fő nézetet tömegében, homlokzati képzésének változatosságában és gazdagságában egyaránt kiemeli. E hatás érezhető a kétszer-tört-kupolaszerű lefedésben éppen úgy, mint a nyitott erkély oromzatos hangsúlyozásában. A Dózsa György útra néző, ugyancsak erkélyes, oromzatos szárny nyeregvetővel készült. A két nehezen kapcsolható tömeget a beépítési vonal íves hajlását követő, kupolával fedett, mindkettőnél alacsonyabb épületrésszel kapcsolja össze — egyben enyhíti, sőt el is mossa a két előbbi tömeg ellentmondását. A megoldás alapelvében emlékeztet az Iparművészeti Múzeum megoldására, de itt, a telek megköötöttségeiből adódóan, sokkal szervezettebben alakul ki. A mozgalmas párkányrendszer, a nyílászárók formái, a nagy felületeken elhelyezett gazdag majolika- és üvegdíszítés egyaránt lechneri kezdeményezésekre utal. Ezzel párhuzamosan — főként a belsőben és kis-mértékben a külsőben — találkozunk a szecesszió délnémet változatával, a müncheni Jugend-stílussal. A magyar építészetben ekkor még ritkán fordul elő, hogy a villa teljes berendezését is az építész terveze. Itt Árkay jellegzetesen szecessziós bútorokat, világítótesteket, üvegdíszítményeket és falfestést alkothatott.

A Babochay-villák mesterünket új oldaláról mutatják be: Lechner hatására az eklektika utolsó maradványaitól is megszabadult. A magyar szecesszió és a müncheni Jugend-stílus elemeit korszerű alaprajzi szervezésre törekedve olvasztotta össze, s — amit lényegesebbnek tartunk — korának jelentős és harmonikus szecessziós épületét alkotta meg, mely egyenrangú volt a hasonló törekvésű külföldi alkotásokkal. A villának a két háború közti

gyökeres átépítése a magyar építészettörténet egyik kiemelkedő alkotását tette tönkre. — A következő évek során keveset tervezett. Néhány kisebb jelentőségű pályázaton szerepelt, így a *kispesti munkástelep* lakóházaira kiírt pályázaton néhány tervét megvették, mert mind külső megjelenésükben, mind belső térkapcsolásukban jól megoldott lakóházak voltak. 1909-ben terveket készített a *Fehérvári úti lakótelep* épületeihez. Néhány kisebb *villa* mellett egyetlen nagyobb *lakóházat* épített a Városmajor utcában: ez utóbbi még mindig Lechner hatását mutatja.

Ez időben, 1910 és 1913 között, épült fel a Kis-Svábhegy déli, délkeleti oldalán a *bírák és ügyészek lakótelepe*. A villaépítés gondolata a századforduló Európájában új erőre kap, elsősorban Angliában és Hollandiában. Az új lakásokat jól funkcionáló belső téralakítás és térkapcsolás jellemzi; külső megjelenésük egyszerűsödött, mégis igen kedvezőek összehatásukban ezek az új villanegyedek. Nálunk ez az első ilyen jellegű megbízás, amiben bizonyára része volt a kiváló műgyűjtőnek, Ráth Györgynek, a Királyi Ítéltábla tanácselnökének. A kiszemelt terület nagyon megfelelt erre a célra. A Kis-Svábhegynek a Vár felé néző — tehát délkeleti—déli fekvésű — oldala meredeken emelkedik ki a Vérmezőből, majd enyhe lejtésű síkkal folytatódik. Árkay e meredek domboldalra és e sík peremére helyezi el a villákat.

Szeretettel és gonddal foglalkozott a feladattal: minden egyes épület egyedi tervek alapján készült. A nagyobb igényű, kétszintes villákat a síkra felvezető út mentén helyezte el, míg a kisebbeket a sík keleti és déli peremére. Az egyes épületekben sikerült jól funkcionáló alaprajzi elrendezést kialakítania: nagy alapterületű, jól megvilágított lakásokat tervezett. A villák külső megjelenése gazdagabb és érdekesebb, mint általában a nyugat-európai példánál. Minden egyes épületet egyéni ízléssel tervezett meg, így eleget tett a megrendelő kívánságának is, és a korábbi kísérletező időszak valamennyi eredményét sikerült ez épületekben összefognia, sőt továbbfejlesztenie. Ennek ellenére a villatelep összehatása nyugtalan, megoldatlan — mintha nem is egy építész alkotása volna. Egymás mellett állnak olyan épületek, amelyek az erdélyi népi építészet hatására vagy a felvidéki pártázatos reneszánsz emlékeiből merítve születtek. Emellett gyakran megjelennek olyan díszítő- és tagolóelemek, melyek másfajta szecessziós építészetből származnak. Ez azonban még nem jelenti az egyes szecessziós elemek eklektikus alkalmazását, mert minden egyes építészeti elem alárendelt szerepet játszik: a funkció elsődleges, és csak ennek megfelelő díszítő-, térlefedő elemek nyertek alkalmazást. A villanegyed kiemelkedően jól sikerült épületei: a Ráth György utcában a 24., 40., 42., 54., a Karap utcában az 5., 10. és a Csemegi utcában a 3. számú lakóház.

A bírói—ügyészi telep jelenős állomás Árkay működésében, mintegy évtizednyi kísérletezés, tanulmány eredményeként jöttek létre az egyes épületek, melyek alaprajzi elrendezésükben megfeleltek a korabeli igényeknek, külső megjelenésükben változatosak, hangulatosak. A szecesszió hazai emlékei közül kiemelkedik a villatelep, mert mind külső, mind belső megformálásukban modern, jól sikerült alkotásokból áll. (4—5, 7, 9—10. kép.)

A villanegyed tervezése utolsó állomása Árkay azon korszakának (1900-tól 1913-ig), melynek legjellemzőbb törekvése új építészet kikísérletezése, egyéni hang megtalálása volt. A mintegy másfél évtized kiemelkedő alkotásai (Babochay-villa, bírói telep) alapján úgy látjuk,

hogy a finn építészeti, a Jugend-stílus, az angol villaépítészeti hatására, a népi építészeti megismerésével új utakra lép, és a hazai szecessziós építészeti jelentős alkotójává válik.

Ilyen előzmények után jut Árkay pályafutásának első nagy állomásához, a *Gorkij fasori református templom* építéséhez. 1903-tól gyűjtöttek a VI. és VII. kerületi református templom építésére, és 1909-ben szűkebb körű pályázatot írtak ki, mely azonban eredménytelenül végződött. Két évvel később Árkay Aladár kapta a megbízást a templom építésére: a programterv könnyű áttekinthetőségét, jó akusztikát kívánt. A templom, a hozzákapcsolódó lelkészlak és a tanoncotthon 1913 júniusában készült el. Nagy lelkesedéssel fogadták, mindenki dicsérte a díszében megnyilatkozó „súlyos veretű, kemény magyarságát”. Számunkra ez kevésbé érdekes, mert a díszesség, mint már korábban tapasztaltuk, másodlagos Árkay alkotásaiban.

A Gorkij fasor első jelentős épülete a templom. Az utcában álló, gazdag növényzettel takart templomra messziről felfigyel a sétáló: egyszerűen kialakított tornya monumentális hatású. E hatást Árkay azzal éri el, hogy egységes, hatalmas falfelületből formálja meg a tornyot, mely magas — bár nem karcsú — és arányos. A legfelső szintet bátyaszerűen zárja le, s föléje jó arányú toronysisakot helyez el. A fák közül fokozatosan tárul elénk az egész homlokzat: a magas torony mellett alacsonyabb, vaskosabb tömeggel jelentkezik az épület gazdagon tagolt középső — főhomlokzati — része. Egyszerű lépcső vezet a bejárat-hoz, melyet színes, magyaros motívumú kerámiával díszítettek. Efelett nagy felületű üvegablak nyílik, majd a homlokzatot lezáró meredek oromzat következik. A középső főtömeghez balra egyszerű, henger alakú torony kapcsolódik, ebben van a karzatra vezető lépcső. Szerény előtéren át jutunk a templombelsőbe. A bejárat feletti karzat itt kissé zavaró: erős előugrása belemetsz a térbe. A görögkereszt-alaprajzú belsőben monumentálisan hatnak a 15 m fesztávú vasbeton hevederek, melyek 20 m magas kupolát tartanak. A görögkereszt száraiban kétszintes karzatsor van.

A református istentisztelet céljaira épített templom centrális megoldása kézenfekvő. A megvilágítás nagy üvegfelületekkel történik: a főbejárat feletti üvegablak a keresztoszárak két végén megismétlődik. A magas belsőter az akusztikai igényeket is jól kielégíti. A kétszintes karzatok és a központi tér befogadóképessége igen nagy: kb. 1000 hívő számára biztosít helyet. Így Árkay az összes funkcionális követelményt jól oldotta meg. A görögkereszt-alaprajzra épített tömeget két magas nyeregtető fedí.

Nagy gonddal készítette a belső díszítést is. A főbejáratnál szemben — a szószéknél — megismétlődik a kapuzat majolikaburkolása, a nagy fesztávú betonszerkezetek felületeire pedig gazdag és változatos növényi díszítőmotívumokból összeállított ornamentika került. Árkay tervezte a függődíszes bronzcsillárt és a padok magyaros díszítését is.

A templommal egybeépült lelkészlak földszintjén tanácsterem és iroda van, az emeleti részen pedig lakások. (11—19. kép.) A templom homlokzati rendszere nem ismeretlen a szecessziós építészeti: 1901 és 1907 között építi Lars Sonck a tamperei katedrális, mely arányaiban, tömegében hasonló elrendezésű. Néhány részletalakítása (pl. a kapuzat) is hasonló. Ennek ellenére Árkay nem másolja a finn mintát, hanem olyan ösztönzést nyer belőle, mely őt a korszerű egyházművészet hazai fejlődésének megindítására alkalmassá teszi. Bár a templom — főleg magyaros díszessége miatt — nagy sikert aratott, e korszerű

kezdeményezés többé-kevésbé hatástalan maradt egyházi építészetünkre, mely még évtizedekig tovább járta az eklektika jól kitaposott útját.

Az első világháború, a háborús gazdasági élet hamarosan érezte hatását a hazai építészetben. Megsokasodtak a papíron maradt tervek, a tervpályázatoknak csak kis részét valósították meg. Kedvező feladatok hiányában Árkay részt vesz néhány olyan pályázaton, ahol a tervezési téma idegen neki, vagy ahol olyan kötöttségekkel kell dolgoznia, melyek eleve lehetetlenné teszik ötletes, modern tervek elkészítését.

1913-ban az ország neves építészeinek részvételével zajlik le az új *Nemzeti Színház* pályázata. Mesterünktől távol áll e műfaj, mégis terve jól sikerül. A színpad tömegmozgatási, elhelyezési és technika-követelte funkcióit sikeresen oldotta meg, a tervezett homlokzat nemes arányú és díszű. Csupán kisebb problémák merültek fel a megoldással kapcsolatban. (22. kép.)

Hasonlóképpen sikerült a református egyház által kiírt pályázata a *Kálvin téri lakótömb* beépítésére is. 1914-ben részt vett a *Rezső téri templom* pályázatán. A kiírás értelmében „a templom architektonikus megoldásánál a történelmi román stílus valamelyik fajtáját kell alapul venni”. Ez a megkötöttség lehetetlenné tette korszerű alkotás létrehozását, Árkay számára is idegen volt a feladat, mégis — valószínűleg anyagi okok miatt — részt vett a pályázaton, de terveit nem értékelték.

Az első világháború törést okozott Árkay működésében. A háborús években csak néhány kisebb jelentőségű épületet tervez (pl. a Láng-gyár tulajdonosának *pasaréti villáját*), melyeknél az építető erősen megkötötte a tervező kezét. Sokkal jelentősebb az a két tervpályázat, amely sikereket is hozott számára.

A *krematórium* felépítésére kiírt pályázaton (1916) nehéz problémával kellett megbirkózniuk a pályázóknak: az üzemi és a szertartási funkciók összekapcsolását kellett itt jól megoldani. A külsőben e probléma a kémény és az épülettömeg kapcsolatának megfelelő kialakításában jelentkezett. Alaprajzilag előnyös megoldást alkalmazott építészünk: a centrális rendszerű épület a szükségletek szerinti mértékben bővíthető; sikeres az üzemi és a szertartási termek összekapcsolása. A terv gyengébb része a homlokzatok megformálása. Árkay itt tőle szokatlan szecessziós-patetikus domborművet alkalmaz, mely csak akkor érvényesül, ha költséges, nemes anyagokból készül. E hibák ellenére a tervet megvásárolták. (24. kép.)

A *József Fiúárvaházra* kiírt pályázatra 1917-ben beküldött terveit is megvették. Itt is felmerült néhány probléma: Árkay igen gazdag, változatos alaprajzi elrendezést hozott létre, a homlokzatok formálása is sikeres, de épp a változatos alaprajzi elrendezés tette lehetetlenné a világítás jó megoldását. (25. kép.)

A háború idején, ugyancsak 1917-ben, nagy terveket készít a *városháza, a városközpont kialakítására*. Hatalmas parkot képzel el a mai Belváros területén, és e zöld terület centrumába helyezi el a sokemeletes városházát. A terv igen radikális, a monumentalitás kedvéért igen nagy kiterjedésű bontásokat ír elő. Ezzel sok olyan problémát vet fel, mely lehetetlenné teszi a megoldás realizálását. Ezek elsősorban az általános városrendezési elvek akkori kidolgozatlanágából fakadnak — gondolunk elsősorban a történelmi városközpont tisztázatlan szerepére, a műemlékek jelentőségének nem ismerésére.

A világháború „kényszer pihenője” közben sokat dolgozott, és két jelentős pályázatban rögzítette gondolatait, keresve az új funkciónak megfelelő építészeti megoldásokat.

Míg Magyarországon az első világháború után törés jelentkezett az építészet fejlődésében, ugyanakkor Nyugat-Európában — a vesztes országokat is beleértve — 1920 és 1930 között nagyarányú fejlődés tapasztalható. Vizsgáljuk meg, hogy mi az oka a hazai építészet hanyatlásának. 1906 és 1919 között Magyarországon kialakul az új szemléletű építészet. Ha az építészek zöme nem is követte a fejlődést, számos olyan jelentős középület, villa, lakóház és lakótelep épült, melyet korszerűnek tekinthetünk — még ha nemzetközi mértékkel mérünk is. Ugyanakkor néhány alkotás, elsősorban Lajta Béla, Medgyaszay István és a Vágó testvérek művei a nemzetközi élvonalba is beillenek, bizonyos vonatkozásban szinte megelőzve az európai fejlődést.

Az első világháború négy éve viszont teljes gazdasági romlásba vitte az országot; a Tanácsköztársaság elleni támadás, majd a fehérterror tovább zilálta, rontotta a helyzetet.

A Tanácsköztársaság sokat tett az építészet fejlődéséért. A számtalan probléma között megoldotta az építész-oktatás kérdését is: 1919 áprilisában új tanszékek felállításáról gondoskodott a közoktatásügyi népbiztosság. E tanszékek vezetői Éber László, Hikisch Rezső, Kozma Lajos, Lessner Manó, Málnai Béla és Pogány Móríc voltak. Ezzel megszűnt az eklektika bázisát jelentő építészettörténeti tanszékek monopóliuma: önálló tervezési tanszékek alakultak. Természetesen a 133 nap — melyből a legtöbb az ellenséggel való harcban telt el — nem hozott eredményeket, de egészséges művészetpolitika körvonalait vázolta.

A Horthy-rendszer eltörölte a Tanácsköztársaság összes intézkedését. Így a műegyetemi reform sem maradt meg. A szocializmus elleni harcban az új rendszer politikusai felléptek minden modern, így a modern építészet ellen is, mert azt a Tanácsköztársaság próbálta meghonosítani. De felléptek ellene azért is, mert a Szovjetunióban is a modern építészet képviselői alkottak, és a modern építészet kezdett terjedni a szomszédos „utódállamokban” is. A szovjetellenesség, a szocializmustól való félelem, a kisantanttal való szembenállás művészetpolitikai vetülete abban mutatkozott meg, hogy a modern művészet minden próbálgatását mereven visszautasították. Számos olyan pályázatról tudunk, ahol a modern terveket az első selejtezés során kiszórták, mert modern, „szovjet” stílusban születtek. E korszak társadalmi vezetőrétegének olyan művészet kellett, mely kifejezte magyarkodó politikáját, segítette az egyházi pozíciók tartását és a magyar nemesség dicső múltjára emlékeztetett. Így érthető, hogy az állami építészet historizáló: a XVIII. századi barokk, a Mária Terézia-kori művészet formakincsét eleveníti fel és alkalmazza. Ebben a stílusban keletkeznek a nagy középületek, de a vidéki rendőrkapitányságok, egészségházak is. Mi sem jellemzőbb az eklektika mindent elöntő új hullámára, mint az, hogy Szekfű Gyula a két háború közti magyar korszakot a „neobarokk társadalom” korának nevezi.

A háború utáni első évtizedben kevés alkotás született. Gazdasági helyzetünk igen labilis volt, és ez lehetetlenné tette minden nagyobb arányú tőkebefektetés létrejöttét. Az a kevés alkotás, ami született, az is mind az építető ízlését tükrözte. A tervezők — a kevés munka miatt — kénytelenek voltak minden alkalmat megragadni, minden kívánságot teljesíteni. A megrendelők szinte kivétel nélkül historikus stílusban terveztek, építettek. Erősen gátolja

a művészet fejlődését az őszinte, egyenes kritika hiánya is. Az említettek ellenére ez időben is születik néhány olyan alkotás, mely említést érdemel mint a korszak viszonylag jó alkotása, és jellemző képet ad az első világháború utáni tíz év építészetéről.

Az általános helyzetképet Árkay további munkássága is bizonyítja. 1925-ig, a gazdasági stabilizációig igen keveset épít, és csak néhány pályázaton vesz részt. 1920-ban a *Margitsziget rendezésével* foglalkozik. A szigeten ugyanis nem tartják be az építési szabályzatot, és sok építkezés folyik, mely erősen megrontja a sziget parkjellegét. Árkay terve szerint egy-két szórakozóhely és fürdő kivételével le kell bontani a régi és új építményeket, ki kell terjeszteni a sziget zöldterületét. A terv alapgondolata helyes volt: a 20-as évek második felében elkezdték megvalósítását, de lényegében még ma is csak törekszünk erre.

1923-ban a *Néprajzi Múzeum* pályázatán vett részt. A tervezett megoldás igen meglepő és egyedülálló Árkay működésében: a tervpályázat bírálati jegyzőkönyve szerint az orosz építészet elemeinek alkalmazásával próbálkozott. — Ugyanebben az évben a *zalaegerszegi templom* tervezésénél középkori és magyaros motívumokat alkalmazott. 1926-ban a *Ferenc József-émléktemplom* pályázatára reneszánsz-barokk stílusú templom terveit küldte be, mert körtemplomot kellett tervezni, archaizáló stílusban.

A zalaegerszegi templom tervezésével — 1923-ban — templomépítő korszak indult meg Árkay munkásságában: haláláig hét templomot épít, és szép számban tervez más egyházi épületeket is.

Ekkor tervezi és kezdi építeni a *városmajori kis templom*ot is. Az épület 1935-ig, a nagy templom felépüléséig funkcionált. Majd plébániahivatal lett, és e célból belül jelentősen átalakították. — Ennél a századforduló magyaros építészetéhez fordul vissza. Számos korábbi tervén és rajzán találkozunk már e kis templom motívumaival: tömegében, tagolásában a balatonlellei r. k. templom tervezett kialakításához hasonló; magyaros motívumai a háború idején közölt templomterveknél láthatók. Hangulatos, harmonikus alkotás a városmajori kis templom. Tornácós, félnyeregretetős bejárata, változatos tetőformációi Kalotaszeg hangulatát idézik. Eredetileg egyhajós tér volt, melyhez egyeneszáródású szentély csatlakozott. A szentély két oldalán helyezkedtek el az irodahelyiségek és a sekrestye. Belső díszítésében egységes volt. A szobrászi, iparművészeti és festészeti díszítéseket nem nagy nevekből álló művészkollektíva alkotta, de ezek a második vonalba tartozó művészek műveiket alárendelték a tervező elképzeléseinek. A kis templom a magyaros építészet kései alkotása. A stílus fölött azonban az idő már eljárt, és felelevenítése nem hozott sikert alkotójának. Ezzel olyan problémához érkezünk, mely alakuló modern építészetünk választóját jelzi: merre menjen tovább, a hagyományok folytatásának vagy a nyugat-európai építészet törekvéseinek irányába? (26—28. kép.)

Árkay következő megépült terve, a *Rákóczi Fiúgimnázium temploma*, fokozottan érezteti a válságot. Ismét a magyaros formanyelvvél találkozunk itt, de a díszes templomkapuzat bizonyos fáradtságról, megmerevedésről árulkodik. Ugyanakkor az üvegablakok, a freskók, a berendezési tárgyak a megrendelő kívánságára historizáló stílusban készülnek. Az egész koncepció bizonyítja a magyaros szecesszió tarthatatlanságát, és azt, hogy a korábbi formák felelevenítésével, ismétlésével már nem lehet előrejutni. Építészetünk nemzetinek vélt stílusa zsákutcába került. (31—33. kép.)

Árkay 1925-ben Nyugat-Európába utazik; Franciaország, Belgium, Hollandia és Ausztria az útvonal. A tanulmányútról hazatérve 1926-ban több előadást tart; tapasztalatait két nagyobb cikkben közli. A nyugati építészet nagy hatással volt rá. A fejlődés okait kutatta, és azokat az örökös változásban és az állandó kölcsönhatásban találta meg. A nemzeti stílusokról a következőket írja: „Önálló nemzeti stílusról beszélni nem lehet. Nincs ‚a‘ német, vagy ‚a‘ francia stílus, hanem csakis a művelt nemzetek mindenkori korstílusának nemzeti variációjáról lehet szó.” A tervezők számára anyagtakarékoságot és funkcionalizmust javasol. A bécsi szociális építkezések voltak a legnagyobb hatással rá: lelkesedéssel ír a progresszív adórendszerről, mely lehetővé tette a nagyarányú építkezéseket. Lényegében a bécsi építészet hatásának tudhatjuk be azt az erővel teli változást, amelyet tervezői alapelveiben tapasztalhatunk. A tanulmányút nagy jelentőségű hatását későbbi alkotásain érezhetjük, először a győr—gyárvárosi templomnál.

1926 és 1928 között néhány kevésbé jelentős műve születik: felépíti *Kőbányán a lengyelek templomát*, *Mohácson* — 1927-ben — törökös stílusban a *városházát*. Csaba Rezsővel együtt tervezi a *rákosszentmihályi kultúrházat*. Ezekkel zárul az első világháború utáni működésének első korszaka. Művei magukon viselik a háború utáni hazai építészet ellentmondásait, megtorpanását és vívódását.

Általában kevés megrendelést kapott, s részt kellett vennie olyan pályázatokon is, melyeken tőle idegen problémákat kellett, tőle távoleső formanyelven megoldania. Néhány alkalommal szabad kezet kap a megrendelőtől, ekkor születnek a kései magyaros szecesszió sikeres vagy kevésbé sikeres, a magyaros irányzat válságjeleit magukon hordozó alkotásai.

E tíz évet mégis pozitívan kell értékelnünk: a művész nem süllyedt a hivatalosan támogatott építészek nivójára, hanem megpróbálta tovább fejleszteni azt a formanyelvet, amellyel egyszer már újtóként jelentkezett a hazai építészetben. Ebben a korszakban — elsősorban nyugat-európai hatásra — Árkay elméletileg eljut a modern építészetéhez. Ennek első alkotása, gyakorlati megvalósítása a *győr—gyárvárosi római katolikus templom*.

Egy Lauer nevű gyártulajdonos pénzén épült a templom Árkay Aladár és Bertalan fia tervei alapján. 1944-ben bombatámadás során találat érte, és a tetőzet, valamint a belső nagyjából elpusztult. Helyreállítása csak részlegesen történt meg. Az egykorú szakirodalom nagy lelkesedéssel fogadta az új templomot. Bierbauer Virgil, a modern építészet apostola, így értékeli: „Győrben . . . felépült . . . Árkay apa és fia tervei nyomán a gyárvárosi templom, amely az egyházi építkezés terén elsőnek szakított az utánzás hazai megszokásával.” Genthon István — e kor kiváló művészettörténész-kritikusa — a háború utáni Magyarország egyetlen korszerű épületének tekinti a templomot.

Külső megjelenésében jó arányú, monumentális épület. A homlokzatról leolvasható a belső: az erővel teli középső részhez (a főhajó tömegéhez) keskenyebb tömbök (a mellékhajótér) csatlakoznak. Ez a hármas tagolás a belső tér szerves megjelenítése. A középső rész hatalmas, áttört ablaka a főhajó megvilágítását szolgálja, ugyanúgy, mint a fasori református templomnál. Érdekes és számunkra nem ismeretlen a bejárat sem. Erőteljesen előreugrik, mint ahogy ezt a fasori református templomnál láttuk, egyszerűen tagolt testéhez balról erős, bástyakiképzésű torony csatlakozik. A főhomlokzathoz mind-

két oldalról árkádsor simul, ami által a tervezők megteremtik a külső térrel a kapcsolatot. (A templom monumentális hatása lecsendesedik.) A külső színes, amit a balatoni barnás-lilás homokkő alkalmazásával értek el; ennek komor hatását a világos színű fugázás, valamint a kapuzat és a világítóablak szerkezetének természetes betonszíne enyhíti.

A belépőt háromhajós tér fogadja: a középső hajó hatalmas csarnok, melyhez egy-egy közlekedő folyosó csatlakozik. E három tér elválasztására karcsú betonívek oszlopokra támaszkodnak. A famennyezet, a padló osztásrendszere is, miként az ívek, a szentély felé vezetik a szemet. A szentély 9 osztású emelt tér, alatta altemplom van — hideg időben itt tartják a szertartásokat. A szentély kiemelése erővel teli: a padozat a belépéstől kezdve lejt a hajó végpontjában álló, hármassortású diadalívvel nyíló szentélyig, ezáltal a hátsó sorokból is jól látnak. A központban az erősen kiemelt oltár áll, uralkodó helyzetét a megvilágítás is fokozza.

A belső tér alakításában szintén festői hatások jelentkeznek. A szürke, fröcskölt falak felett sötétvörös mennyezet; világos és sötét csíkozású a padlóburkolat. A hosszfalakban óriási üvegablakokat helyeztek el.

A templom jól megfelel a funkcionális követelményeknek: a két mellékhajó ellátja a közlekedést, ez nem zavarja a belső tér egységét, melyet az ablakok jól megvilágítanak. A kiemelt szentély és az ugyancsak jól megvilágított, szép felépítésű oltár magára vonja a figyelmet. Ez a templom — Genthon István szerint — „belsőterével mintául szolgálhat az új templomépítészetnek”. (A 30-as években épült templomok között találunk olyant, amely átvette ezt a logikus, kristálytisza és egyszerű belső térkiképzést.) Külön ki kell emelnünk a belsőépítészeti kiképzést: a berendezést nagyrészt Árkay Aladár és Bertalan, az üvegablakokat Árkay Bertalanné Sztehló Lili tervezte. Ez utóbbiak e műfaj sajátos formanyelvének megfelelő, anyagszerű, monumentális felfogásúak. A monzai kiállításon ez üvegablak-tervek nagydíjat nyertek. Vilt Tibor ide készült alkotásai közül különösen kiemelkedik az oltár Krisztus-szobra.

Árkay Aladár életpályájának jelentős állomása ez a minden ízében jól megoldott templom. A külső egyszerű eszközökkel világosan tükrözi a belsőt, megjelenése festői színhatásokra épül. A térrendszer jól kielégíti a funkció-követelményeket. A gazdag díszítés alkalmazkodik a tervezők elképzeléséhez. A kiváló szobrász és az iparművész alkotásai nemcsak önmagukban jók, hanem beilleszkednek az architektúrába, alárendelik magukat az épületnek. (E műveket 1930-ban a Kisfaludy Társaság Greguss-díjjal tüntette ki.) (35—38. kép.)

1929-ben két jelentős pályázaton vett részt Árkay. Az elsőt a *győri színház* pályaterveit megvették. A nyertesekkel ellentétben ő a színházat újszerű felfogásban képzei el. Ugyanabban az évben fiával együtt részt vesz a *Maglódi úti szeretetotthon* felépítésére kiírt pályázaton. Bár rövid határidő állt rendelkezésükre, a pályaművet itt is megvették, mert „a terv modern és nem felel meg a nyárspolgári szemléletnek”. Másfajta „modernséggel” találkozunk itt, mint a győri templomnál. A szeretetotthon tömegtagoló elemei Árkay Bertalan későbbi terveinél is megjelennek. Valószínű tehát, hogy főleg a fiatal Árkay koncepciója érvényesült ebben a tervben. A kápolna tömegalakítása a 30-as évek közepén felépített második városmajori templomával mutat rokonságot. (39—40. kép.)

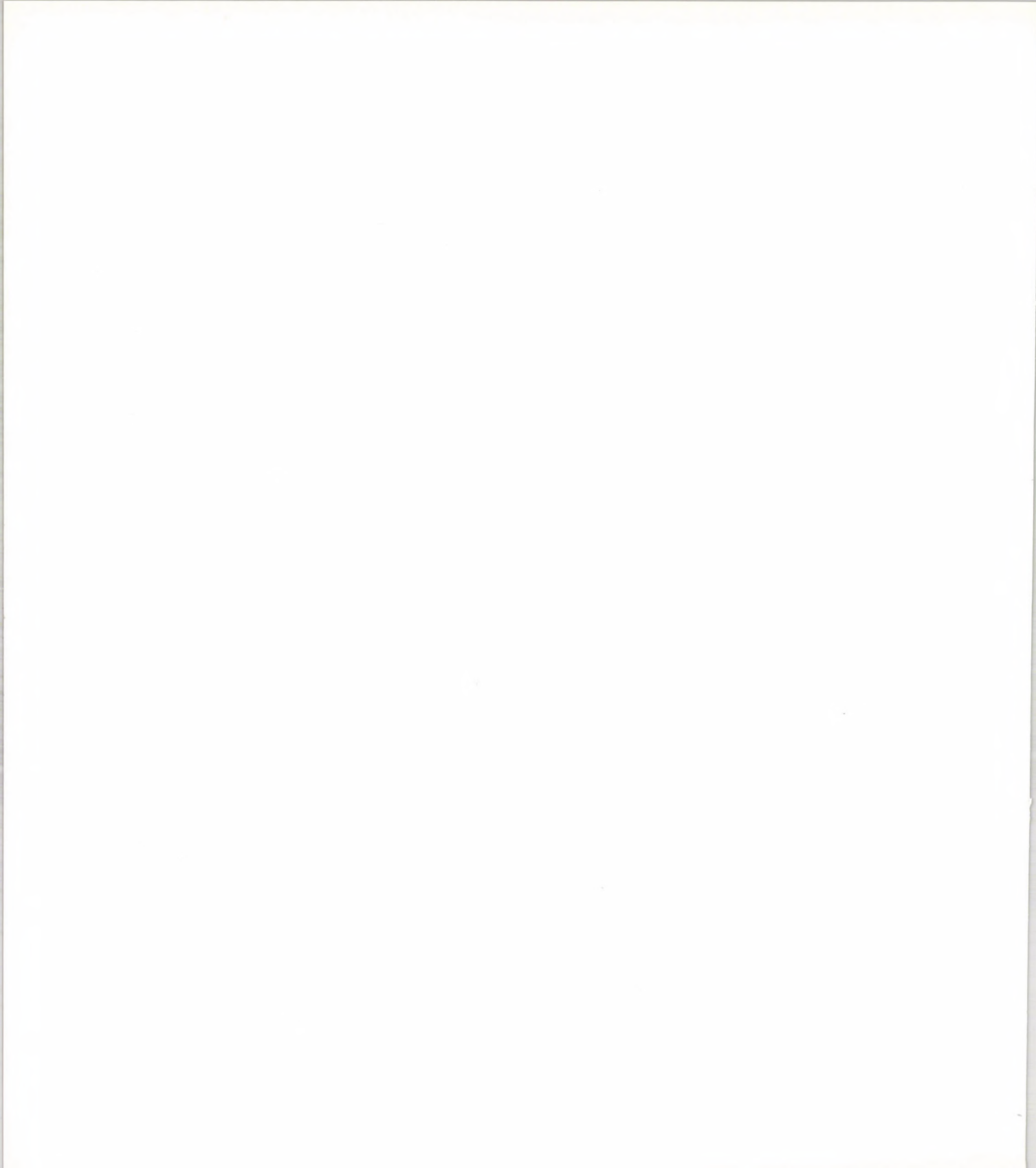
Ekkor, 1929-ben kezdődött a *mohácsi fogadalmi templom* alapozása, de anyagi okok miatt rövidesen abbamarad az építés. Később Árkay Bertalan folytatta a munkát, és erősen átalakította édesapja terveit.

Árkay Aladár 1930-ban nagy jelentőségű pályázaton vett részt és szerepelt sikeresen: az *Erzsébet* (később: Madách) *sugárút* indításáról és kialakításáról volt szó. Árkay első díjat nyert, mert a tervet nagyvonalúnak, városképi szempontból szépnek és megvalósítását reálisnak tartották. Különösen figyelemre méltó a jó arányú épülepár között óriási ívvel tervezett sugárút-kapuzat. Megvalósítására azonban nem került sor, az egész sugárút-terv megsemmisült a telekspekuláció útvesztőiben. (41. kép.) (Később, Árkay halála után, Wälder Gyula tervei szerint, mégis felépítették ezt a sugárút-indítást. Wälder részleteiben átvette a nyertes pályaterv elképzeléseit, de kezében a jó arányú ív nyomottá vált.)

A *Rudas- és Gellért-fürdő közti terület rendezési tervpályázatán* találkozunk ismét — 1931-ben — Árkay Aladár nevével. E pályázaton városképi szempontból jelentős épületek kialakítását és a közlekedés problémáit kellett megoldani. Árkay a két fürdőépület megfelelő összekapcsolásával nagyvárosi méretű, modern kialakítású fürdőkombinátot tervezett.

Ebben az évben épült fel Árkay Aladár tervei alapján a *Vágóhid utcai görögkeleti templom*. A megrendelő számos keleti példára hivatkozva előírta a historizáló stílust, és így született a könnyű vasbeton szerkezetű, bizánci rendszerű templom.

1931-től haláláig, 1932. február 2-ig dolgozik a második *városmajori plébániatemplom* tervén, melyet — sajnos — nem sikerült befejeznie. Ezért igen nehéz eldönteni, hogy a felépült templomból mennyi származik Árkay Aladártól és mennyit tett hozzá fia. Valószínűnek tartjuk, hogy a templom alaprajzi elrendezése Árkay Aladár műve, a torony elhelyezése, kialakítása és a részletproblémák megoldása pedig már Árkay Bertalan elképzelése szerint valósult meg. (42—44. kép.)

Árkay Aladár a XX. századi magyar építészet egyik színes, sokoldalú alakja. Építész, festő és iparművész volt egy személyben.

Alkotó tevékenységének kezdeti éveiben szabadította ki magát az eklektika nyúgéből. A XX. század első évtizede az útkeresésé, a próbálkozásoké volt. 1905 és 1910 között szoros kapcsolatba került a magyaros-szecessziós építészetet művelő csoporttal. Az első világháború előtt készült néhány ilyen irányzatú alkotása egyedülálló és előremutató.

Az első világháború után a művészeti életünkben folyó kontárkodás és megalkuvás ellen lép fel: úgy tervez, mint a háború előtt, hogy új útra indítsa építészetünket.

Ebből az időszakból a győri templom emelkedik ki, melynek korszerűsége a hazai fejlődésből, nem pedig külföldi minták követéséből származik. Ez a templom megújuló építészetünk első jelentős alkotása.

Élete végén fia társaságában dolgozik. Árkay Bertalan a modern nyugati (Bauhaus) építészet hatásával frissíti a családi tradíciókat, édesapja elgondolásait megkísérli beilleszteni az új építészetbe.

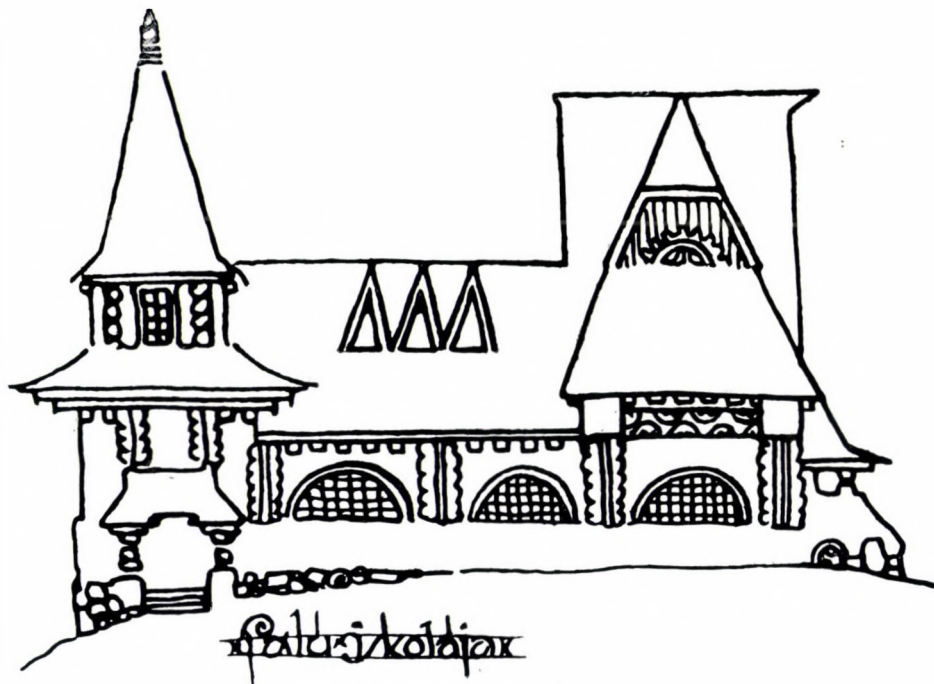
Szólni kell külön Árkaynál az építészet és a társzművészetek egészséges kapcsolatáról, amit kétségtelenül elősegített az, hogy egy személyben jó képzettségű festő és iparművész is volt. A templombelsők harmonikus megoldása, az a körülmény, hogy meg tudta találni a képzőművészeti ágak harmonikus együttélésének módját az építészet vezetőszerepének biztosításával, az ő hozzáértését dicséri.

Árkay Aladár alkotói pályafutása életművének eredményei ellenére tragikusnak mondható. Részt vett, és pedig igen tevékenyen, abban a harcban, mely az első világháború előtt a korszerű magyar építészet megalkotásáért folyt. Ha nem is a legegyszerűbb utat, Lajta Béla útját választotta, de szakítva az eklektikával, a finn, az északi és a népi építészet példáját követve, a szecesszió törekvéseit józanul alkalmazva kereste az újat. Törekvéseit az első világháború derékba törte. A társadalom általános maradisága új életre hívta az eklektikát, annak is legsekélyesebb változatát, a neobarokkot. A hivatalos építészetet nem követte ebben a retrográd szemléletben, de sajátos stílusa végeredményben kompromisszum volt. Inkább csak a korszerű technika alkalmazásával, néhol megmutatásával tért el társaitól. Amikor élete utolsó évtizedében közelebről megismerte a külföldi törekvéseket, és rádöbbenhetett, hogy nem jó úton jár ő sem, már csak egy alkotásra futotta ereje. A győr—gyár-

városi templom így is szép összekötőkapocs a fasori templomnál megkezdett törekvésekkel, és jelképe lehet annak, hogy milyen fejlődési lehetőségeket zárt el a magyar építészek elől az első világháború és fékezett le az utána következő negyedszázad. A magyar építészet ezért nem sajátos hazai fejlődésben, hanem a külföld eredményeinek átvételével találta meg újra a korszerű építészet útját.

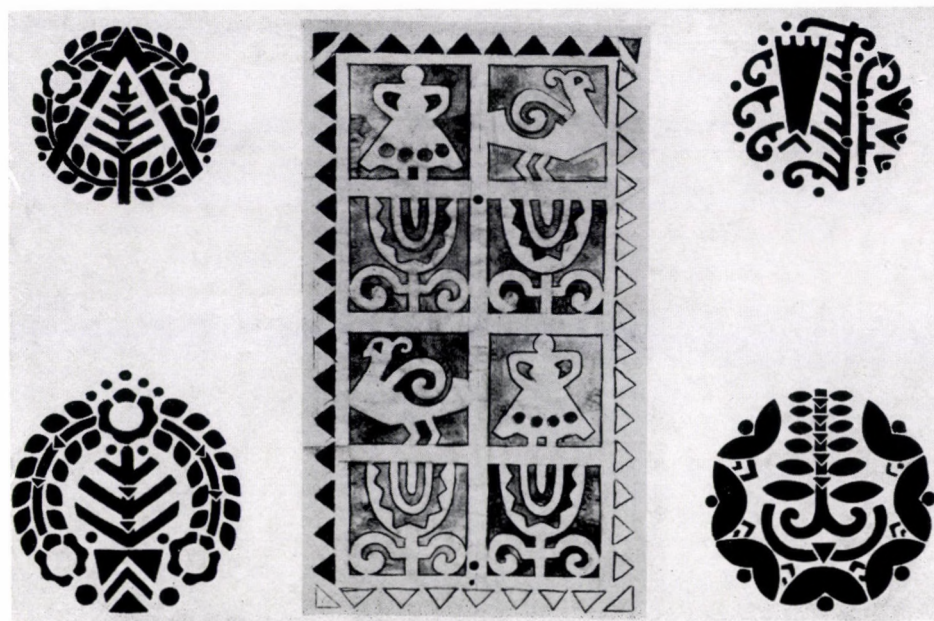

NÉPMŰVELÉSI
INTÉZET

2. Falusi iskola terve

3. Magyaros-szecessziós díszítőmotívumok

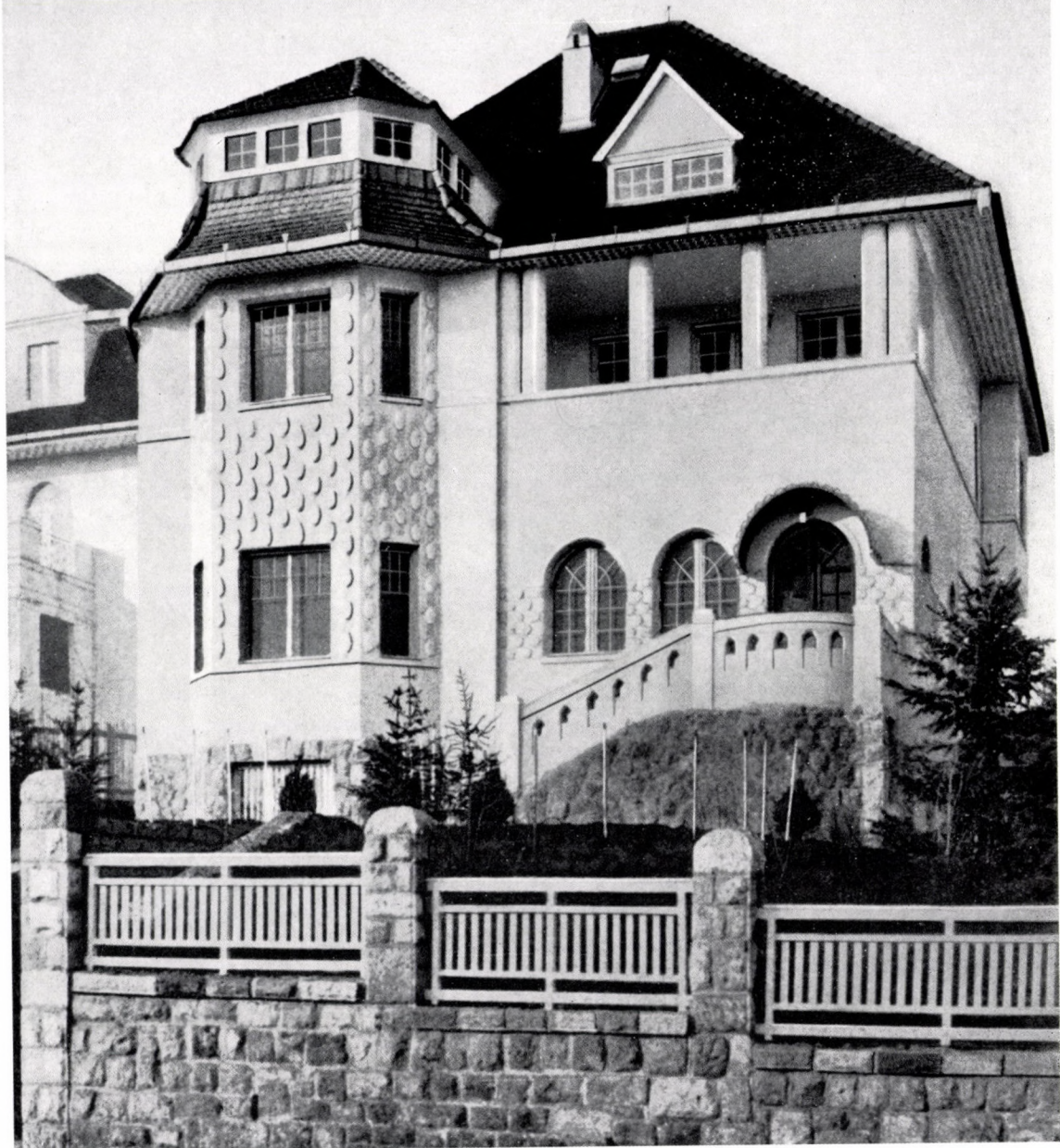

5. Budapest XII., Ráth György utca 26. sz.

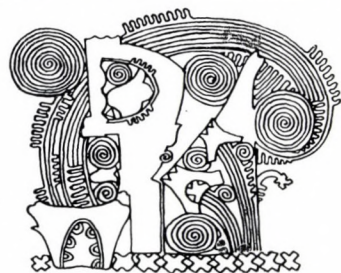

6. Magyaros-szeccsiós díszítőmotívumok

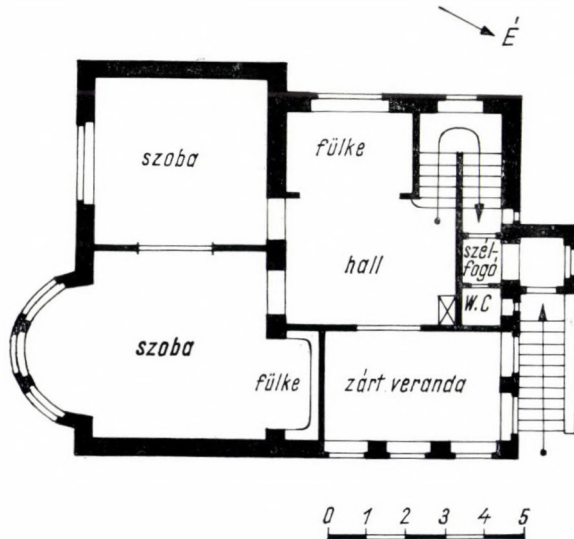

7. Budapest XII., Tóth Lőrinc utca 5. sz.

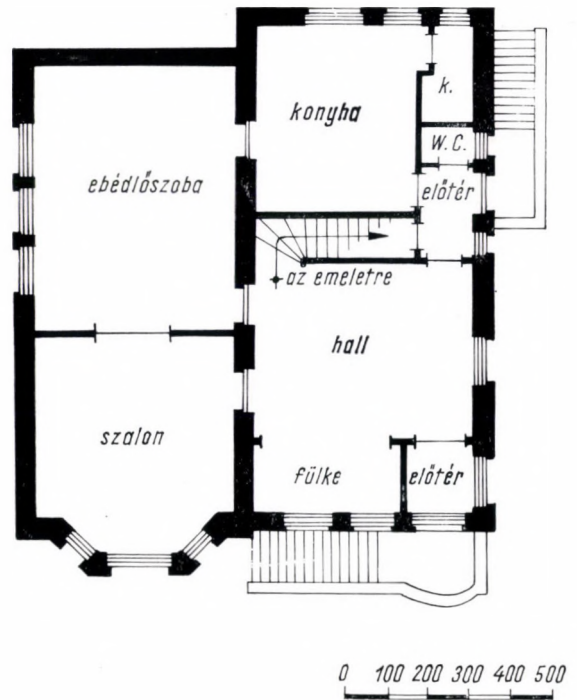
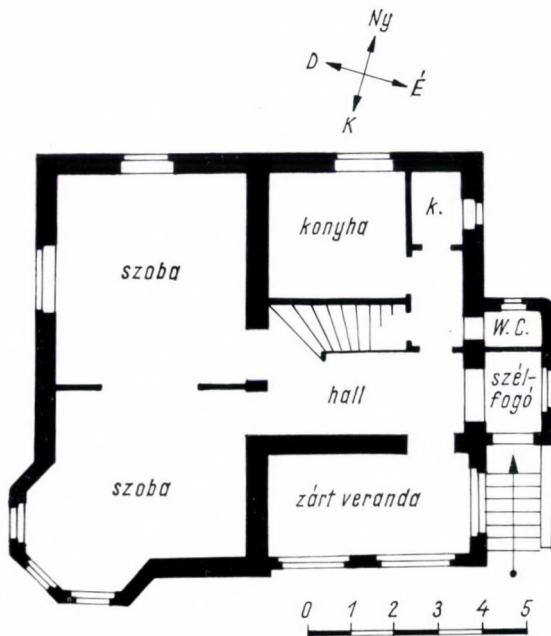
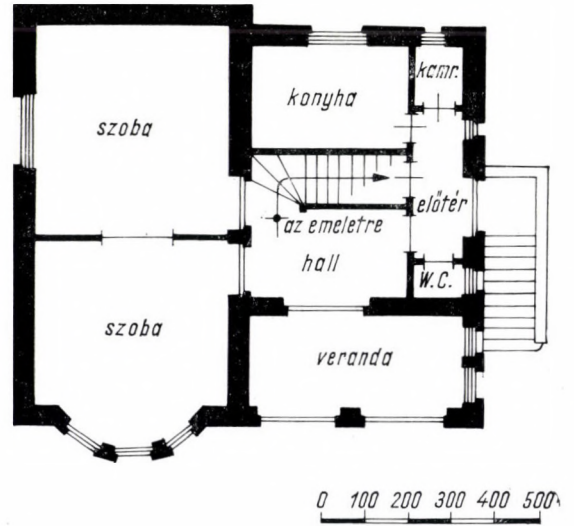
8. Magyaros-szecessziós díszítőmotívumok

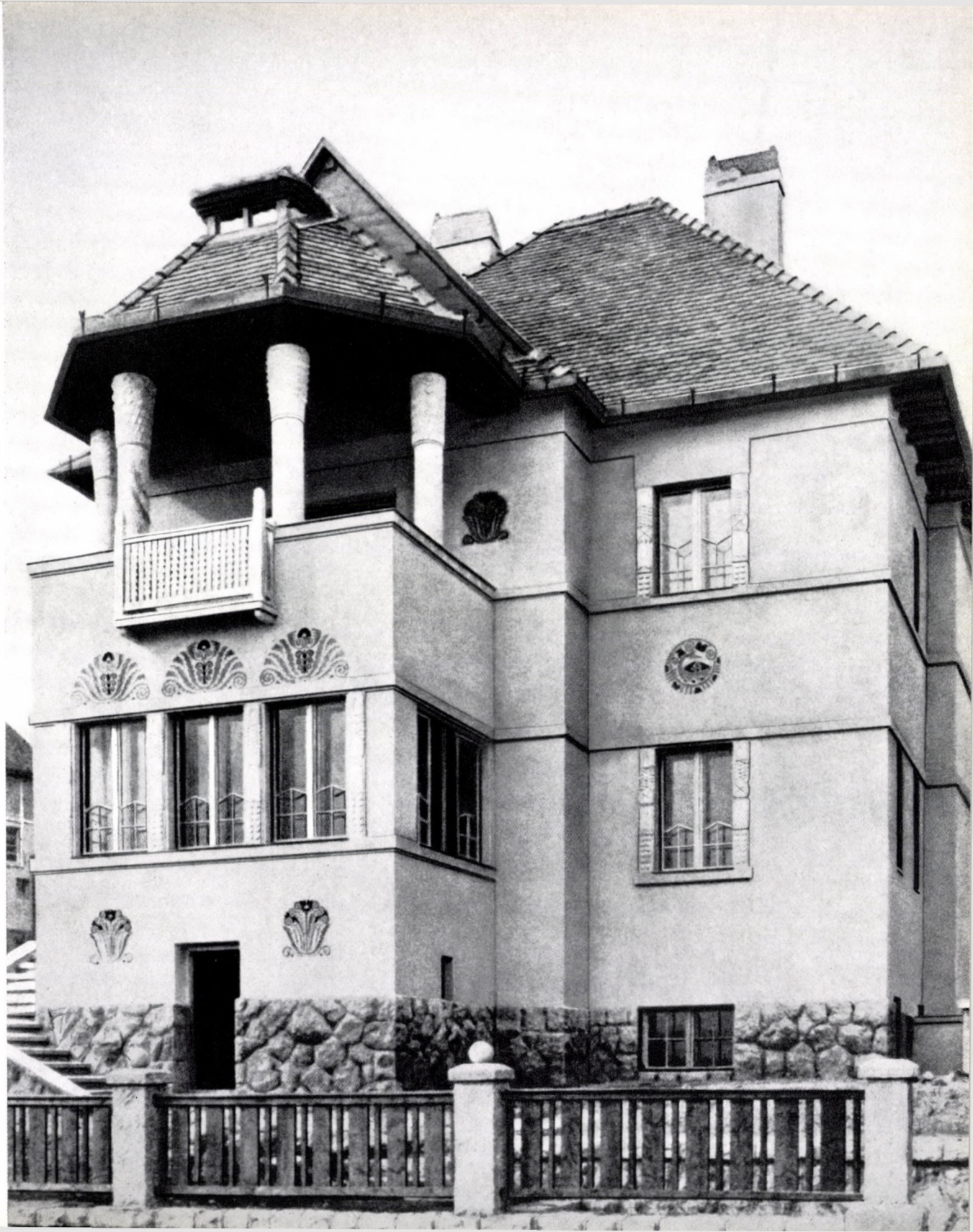

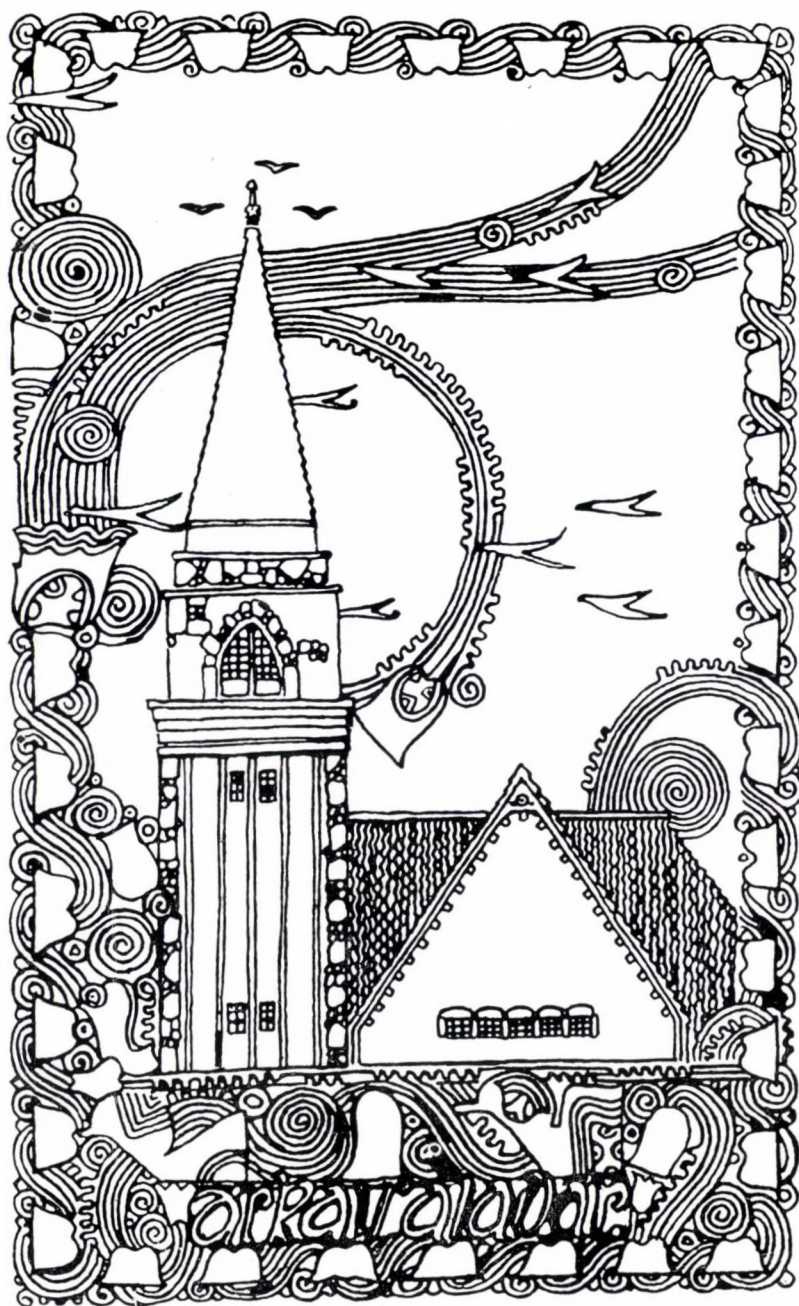
9. Villa alaprajzok

10. Budapest XII., Ráth György utca 46. sz.

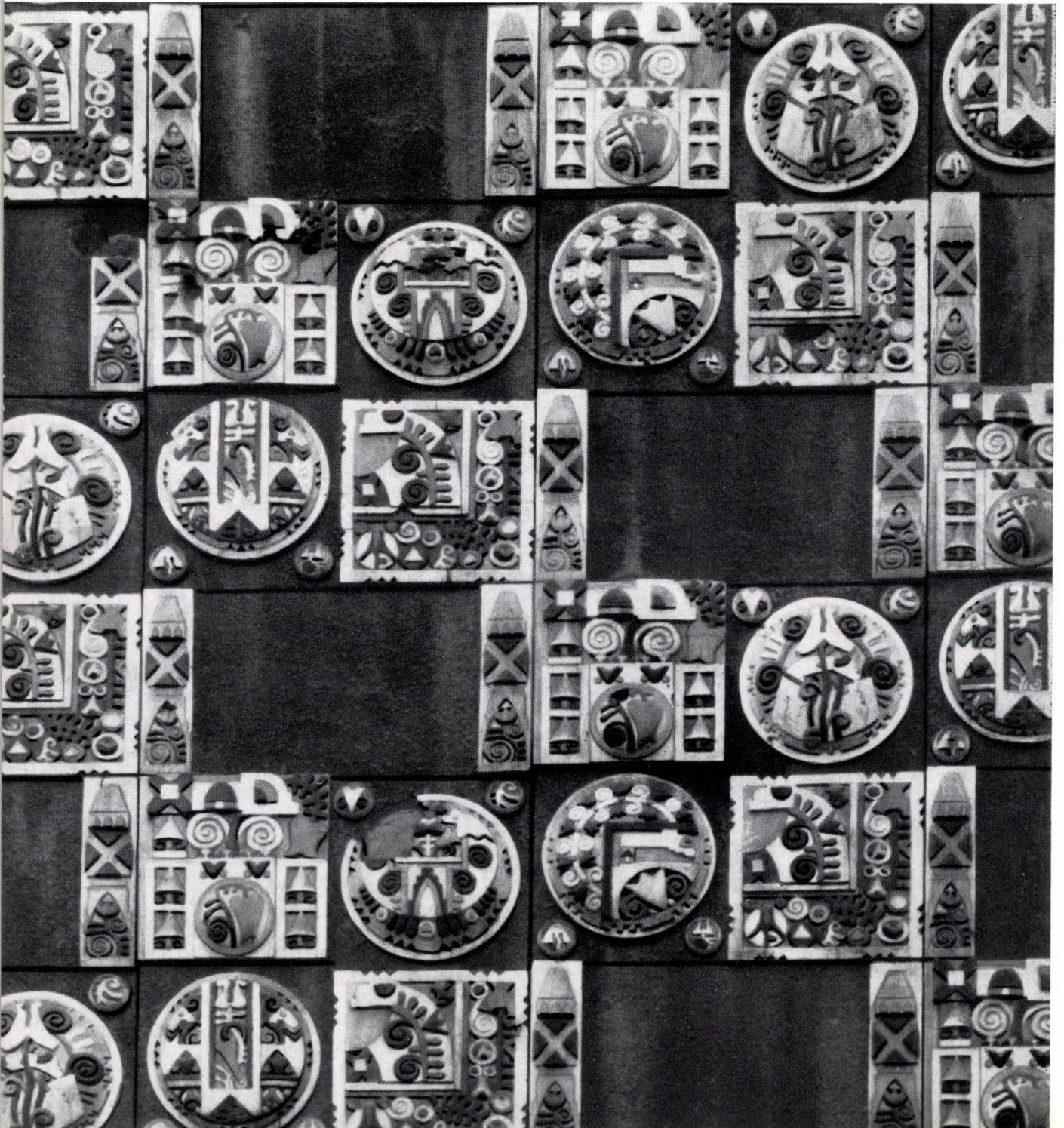

13. Gorkij fasori református templom. Részlet a templom kapuzatáról

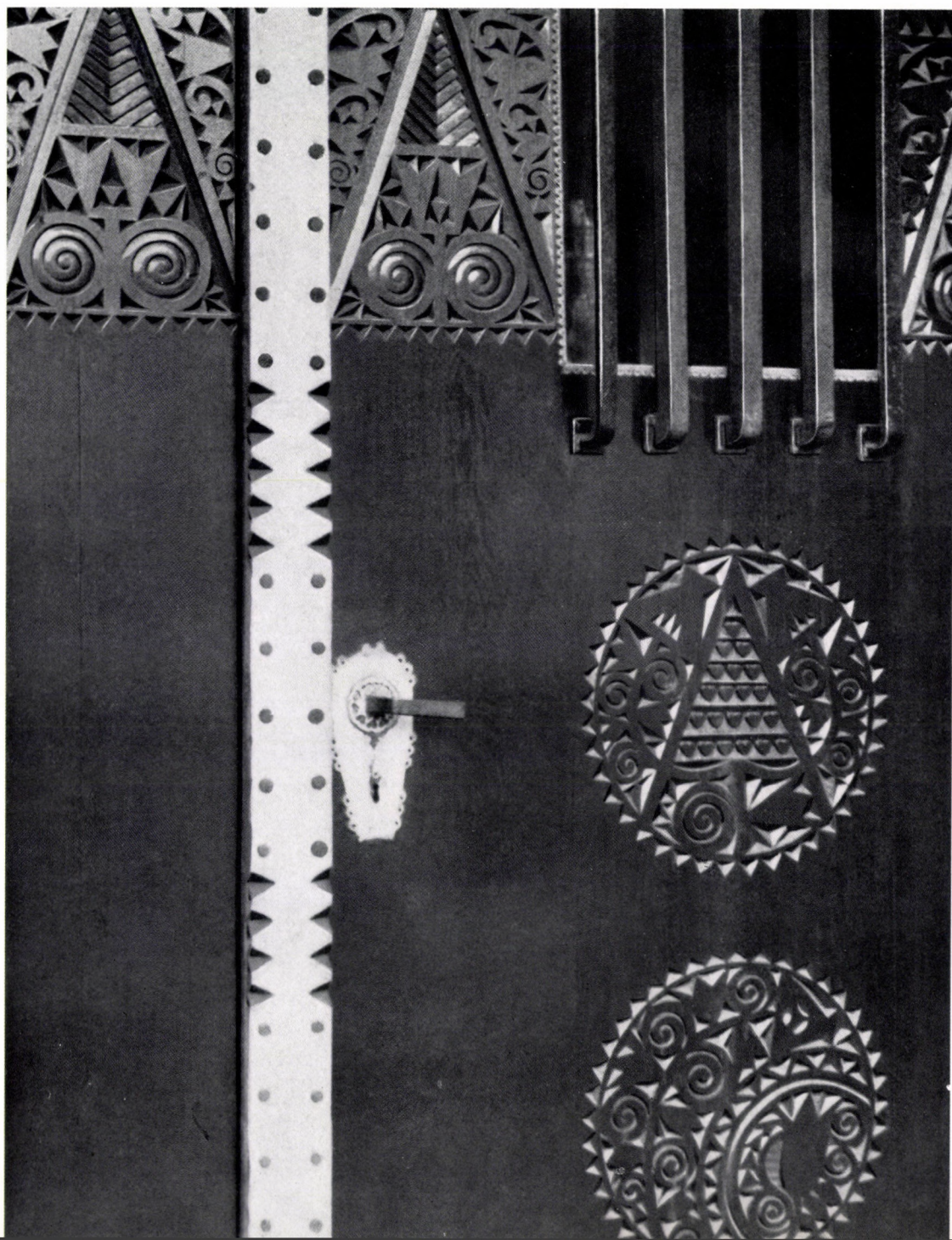
14. Gorkij fasori református templom. A templom kapuzata

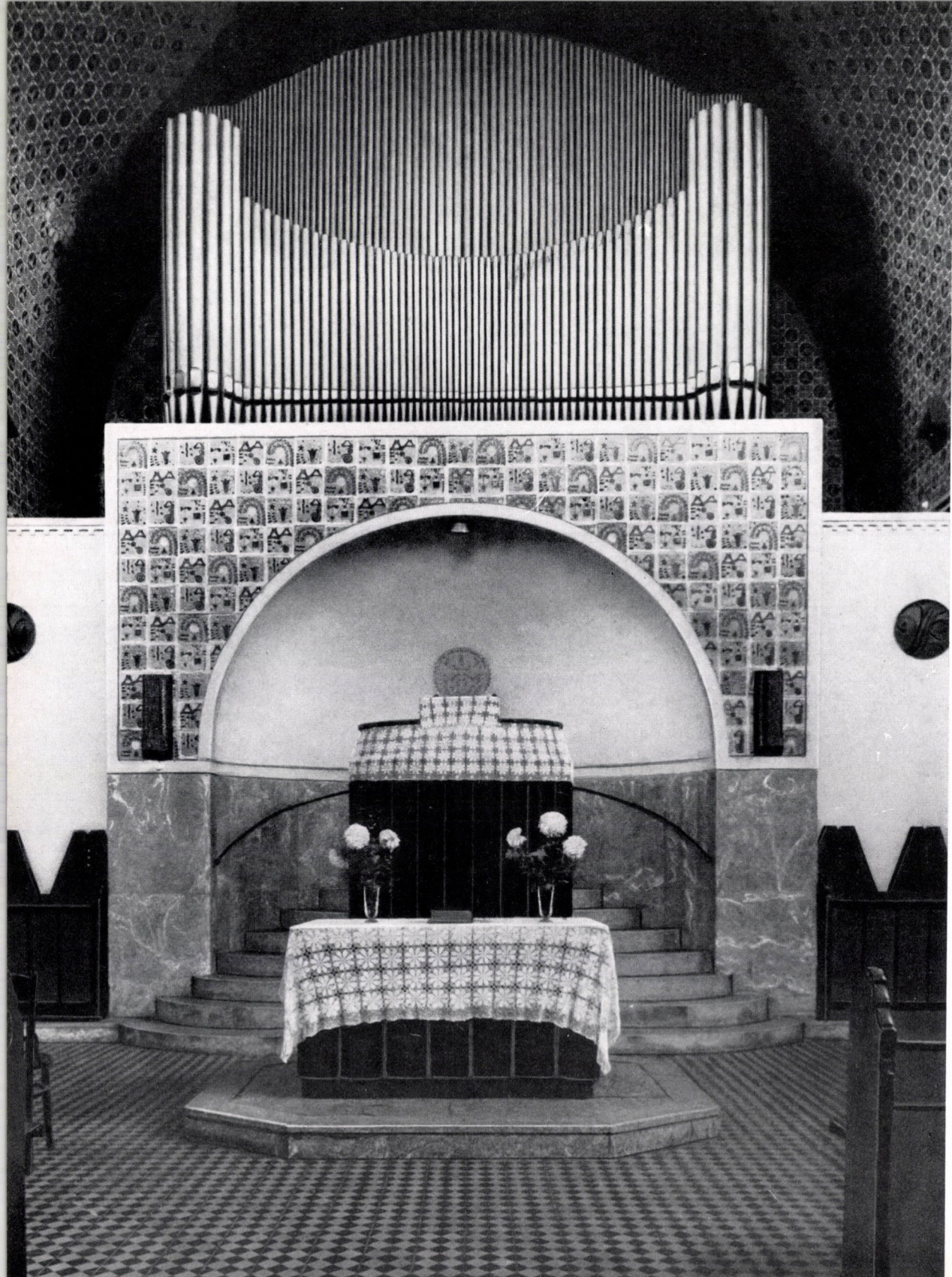

15. Gorkij fasori református templom. Részlet a kapuról

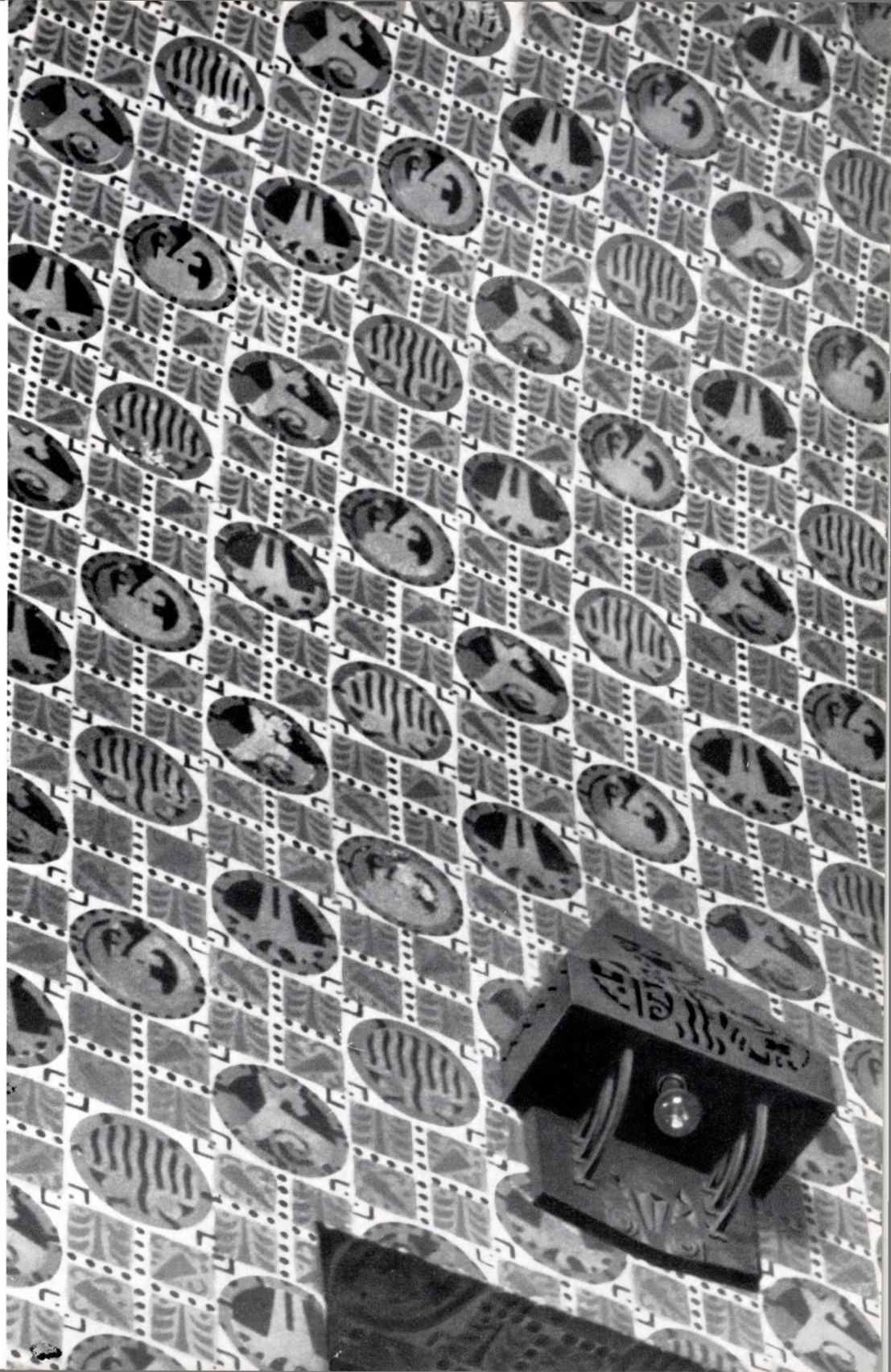
16. Gorkij fasori református templom. A templom belső tere

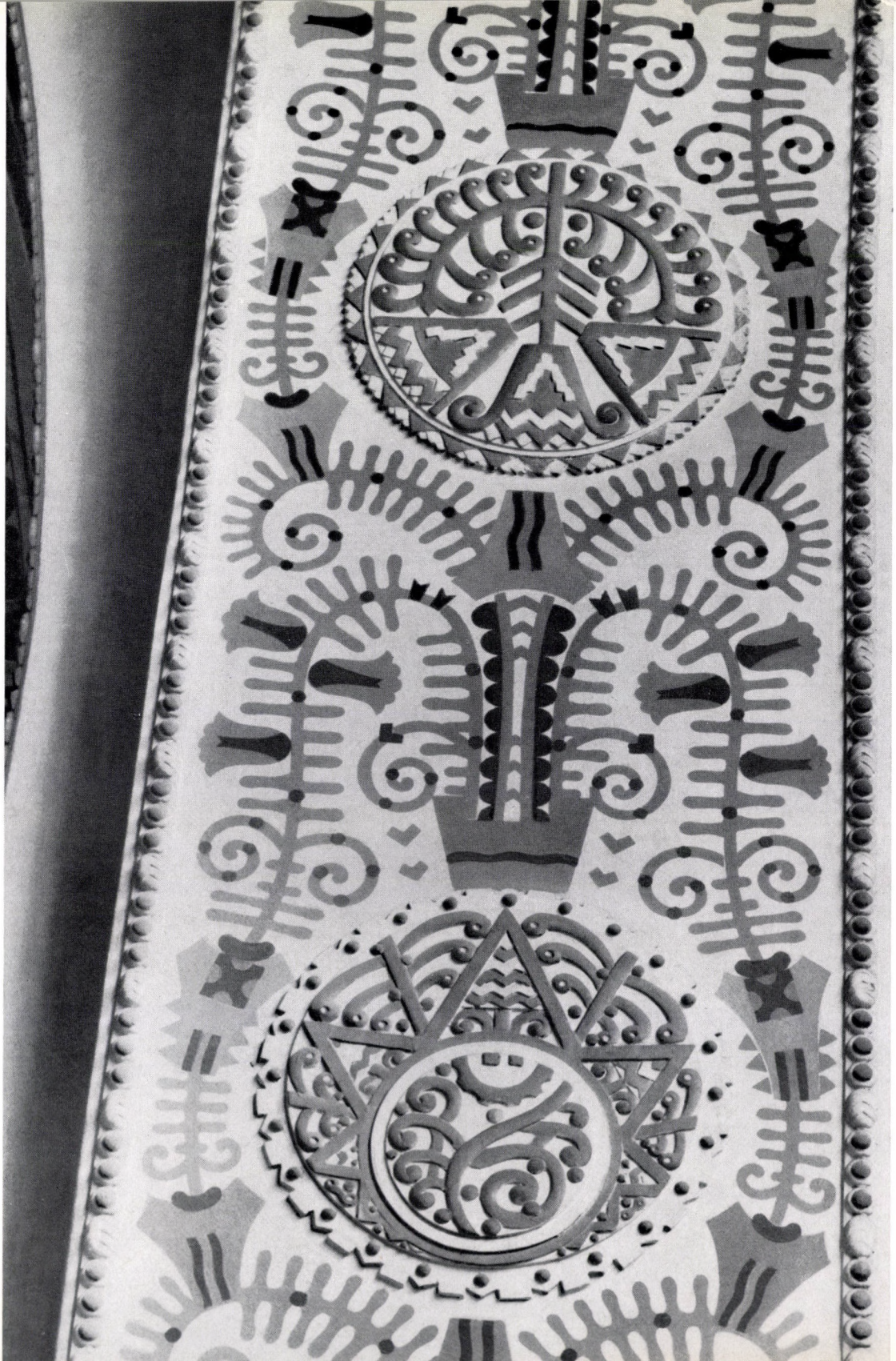

17. Gorkij fasori református templom.
Úrasztal és orgona

18. Gorkij fasori református
templom. A boltozat díszítése

19. Gorkij fasori református templom. A heveder díszítése

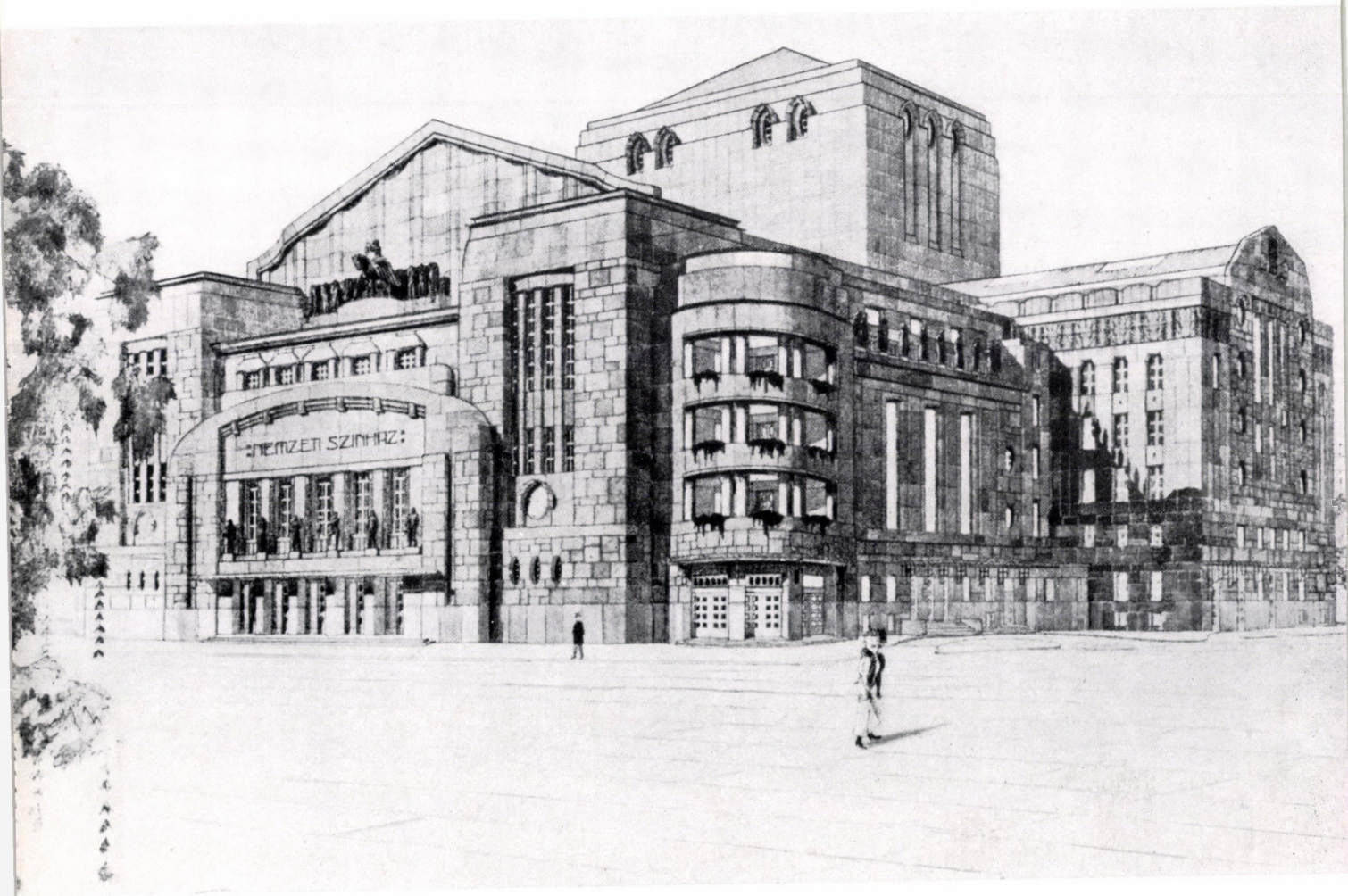
20. Üvegablak-tervek

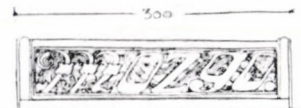

21. Üvegablak-tervek

22. Nemzeti Színház-pályázat. A tervezett főhomlokzat

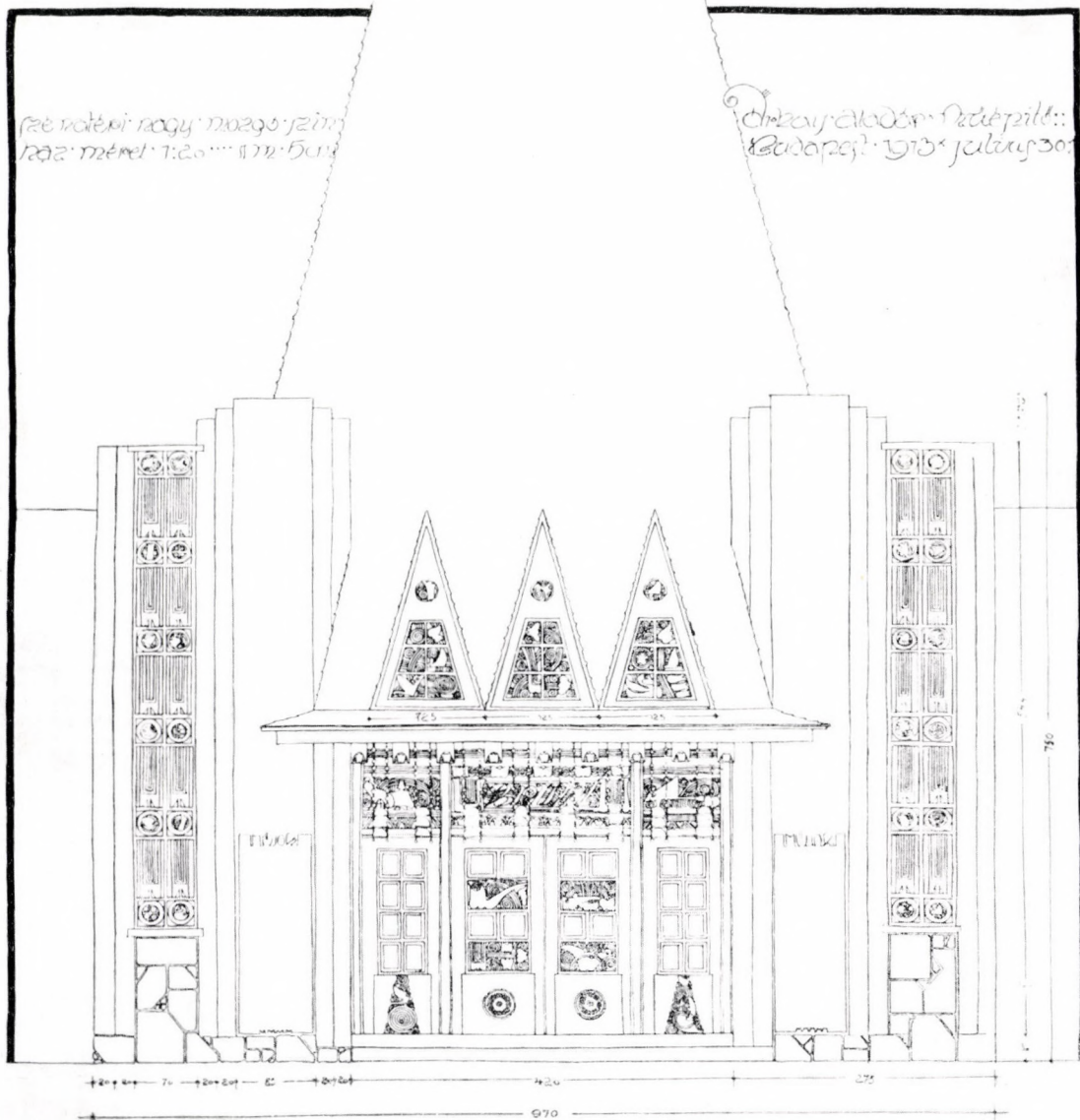
23. Részlet a Széna téri mozi tervezett főhomlokzatáról

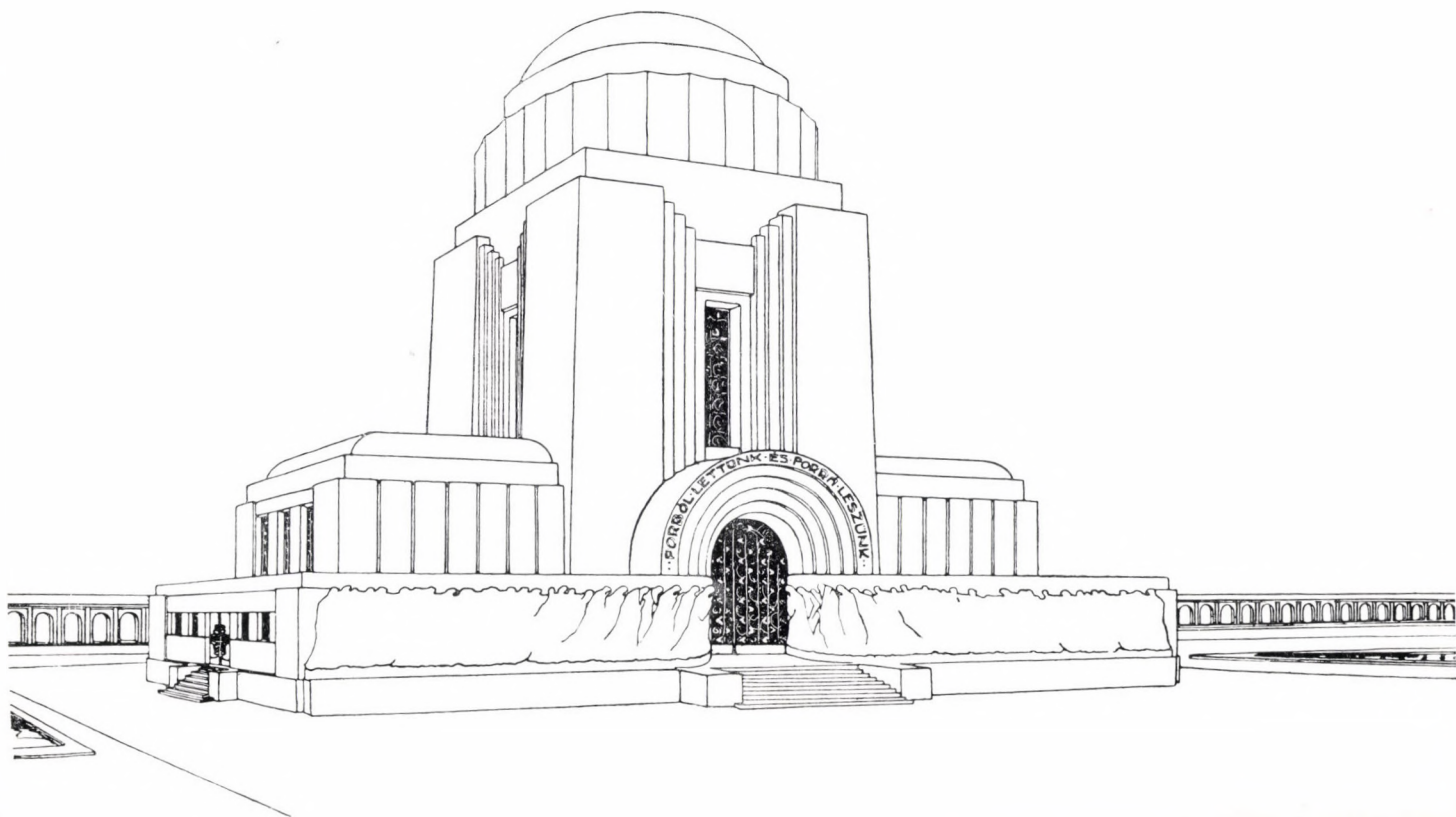
szé. naténi nagy: magas: 12m
222: méret: 1:20

Ornamentum: 120 x 120
120 x 120

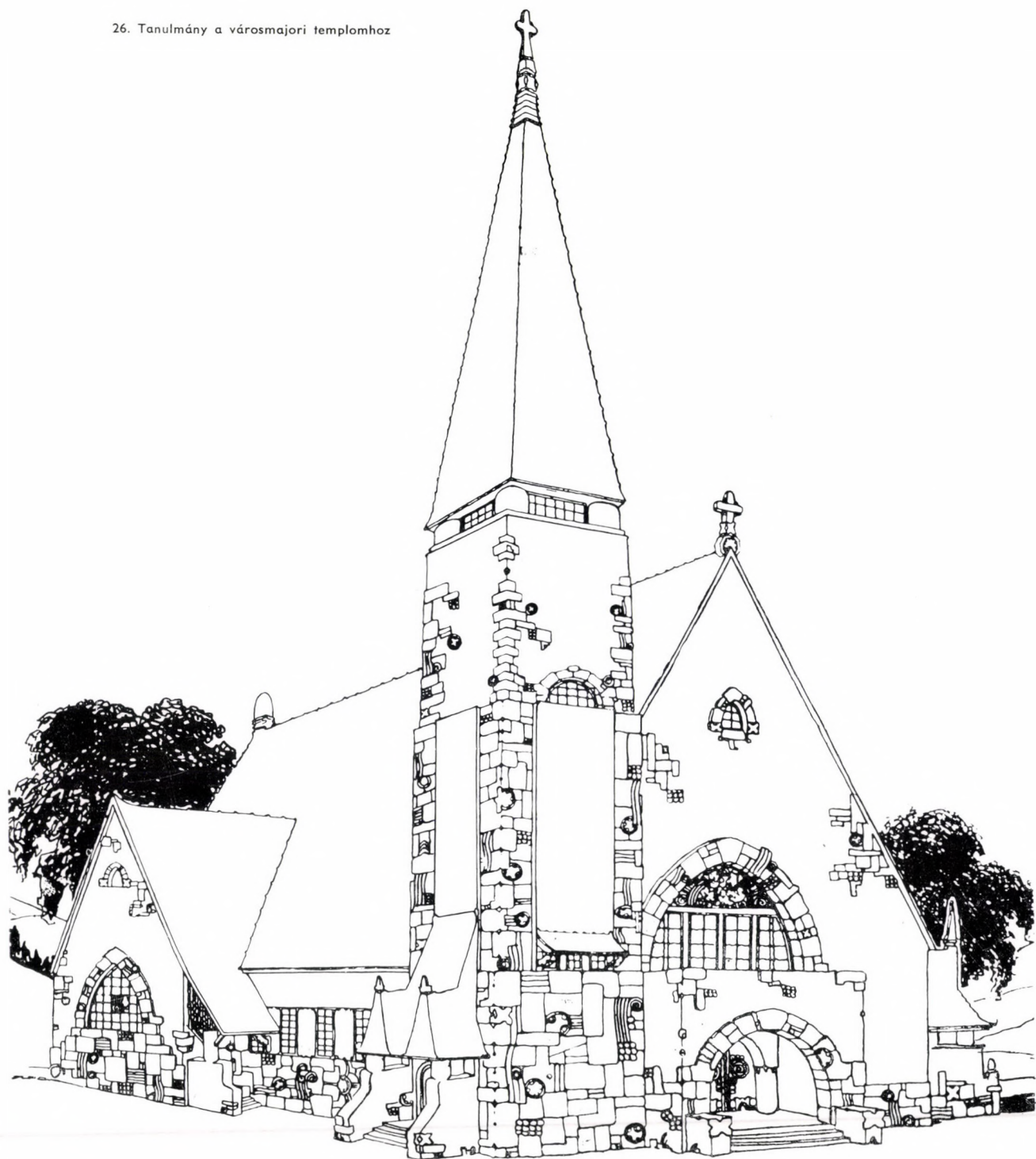
24. Krematórium-pályázat. A főépület tömegvázlata

25. József Fiúárvaház-pályázat. A központi épület tömegvázlata

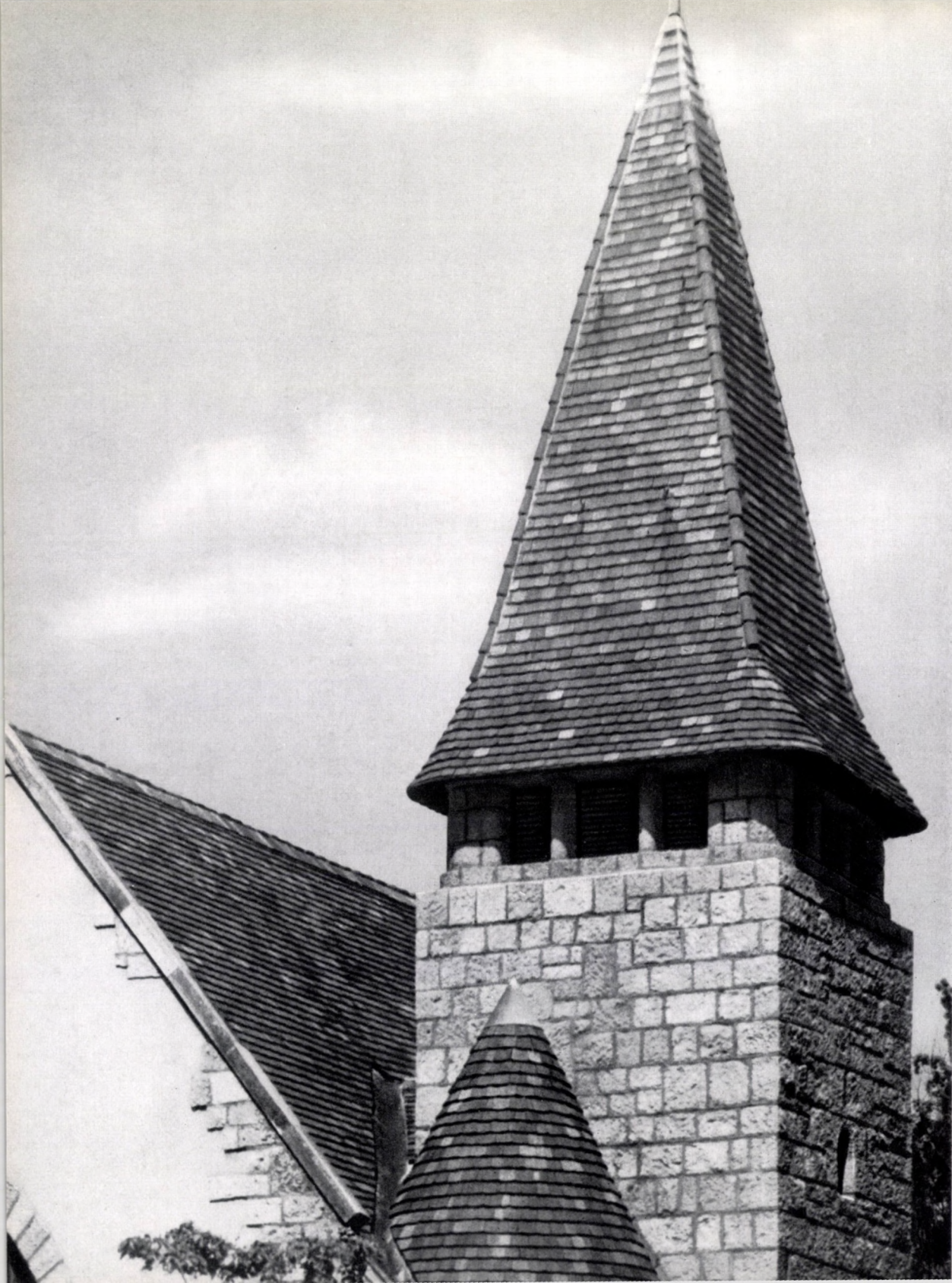

26. Tanulmány a városmajori templomhoz

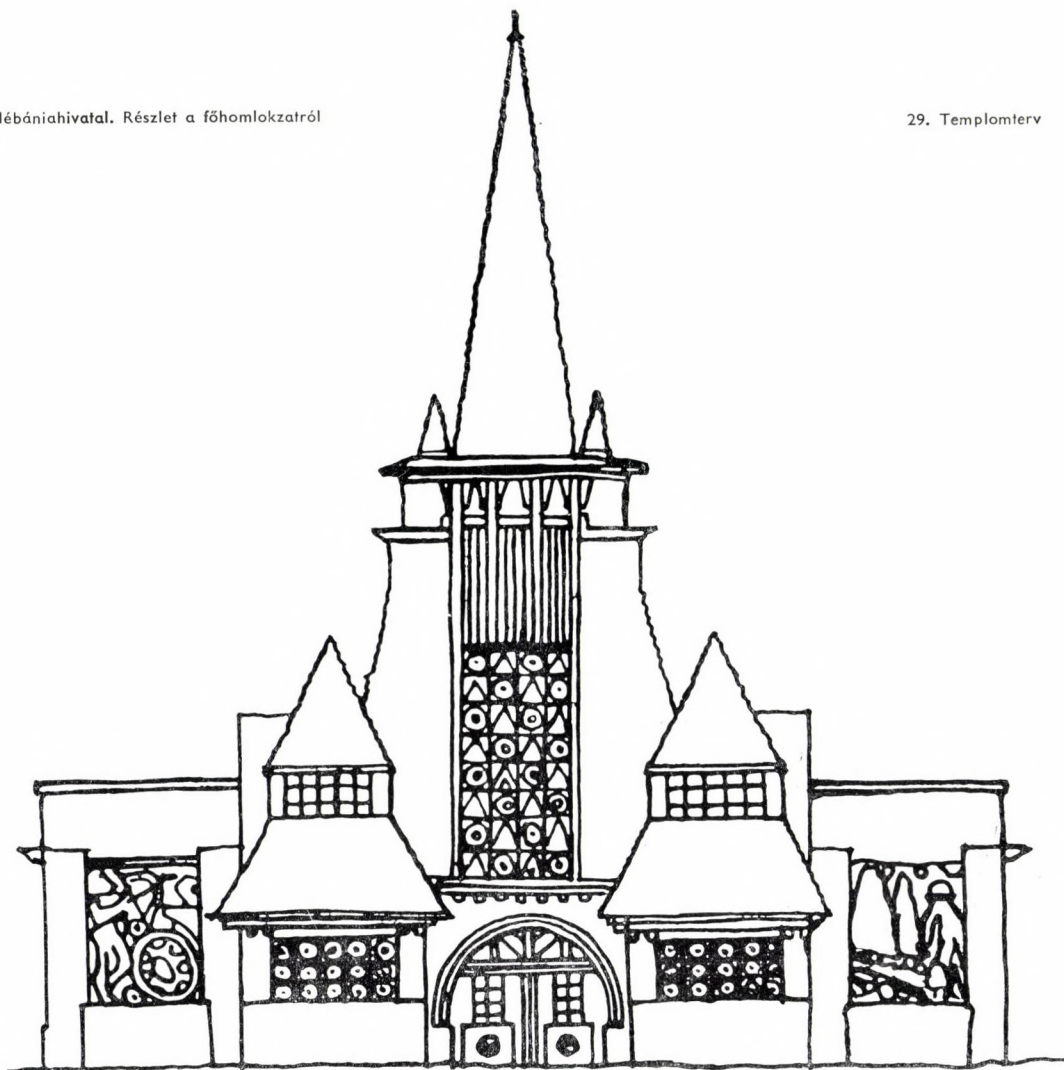

27. Budapest XII., Csaba utca 5. sz. Volt római katolikus templom, ma plébániahivatal

28. Csaba utcai plébániahivatal. Részlet a főhomlokzatról

29. Templomterv

30. Magyaros-szecessziós díszítőmotívumok

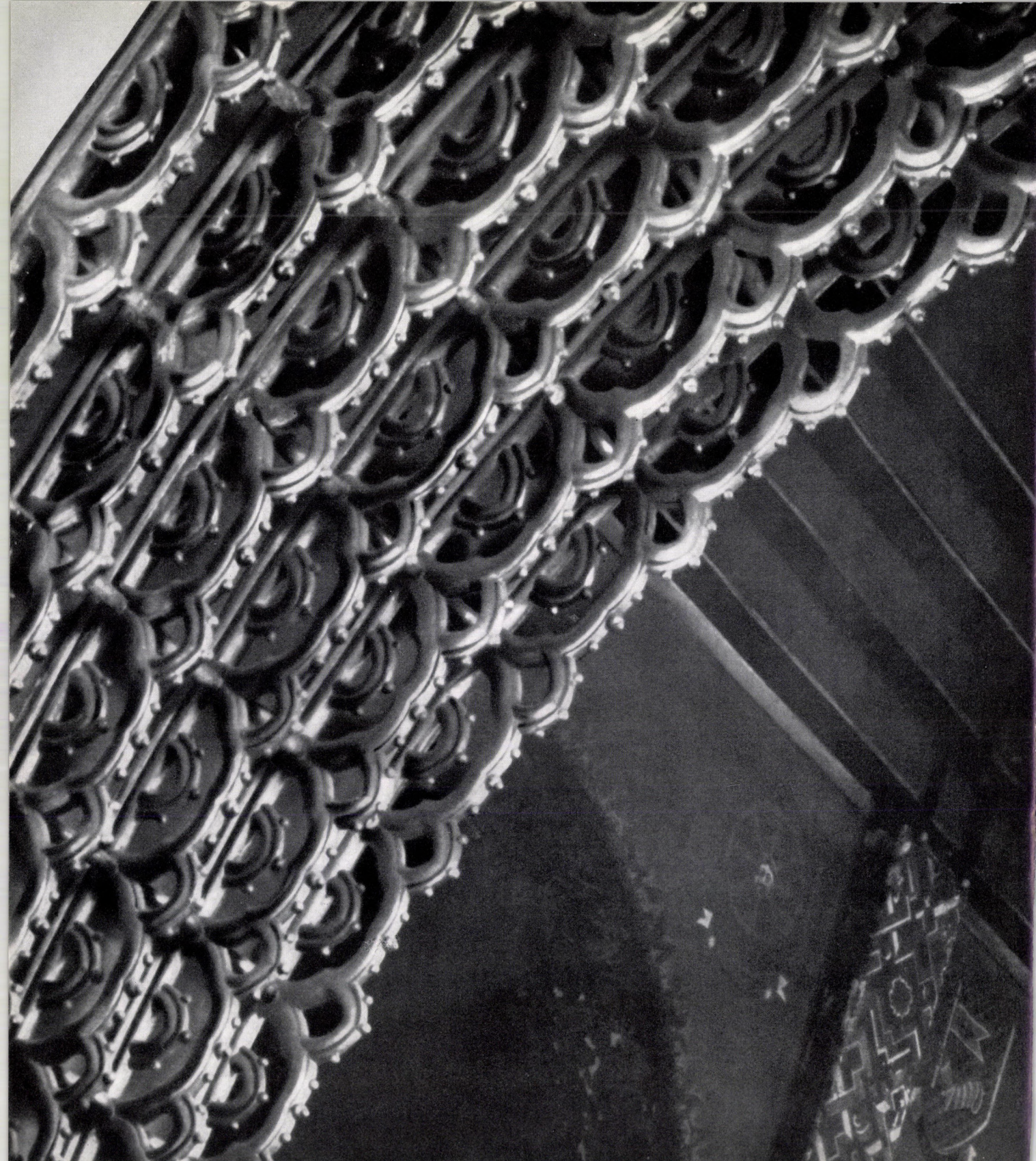

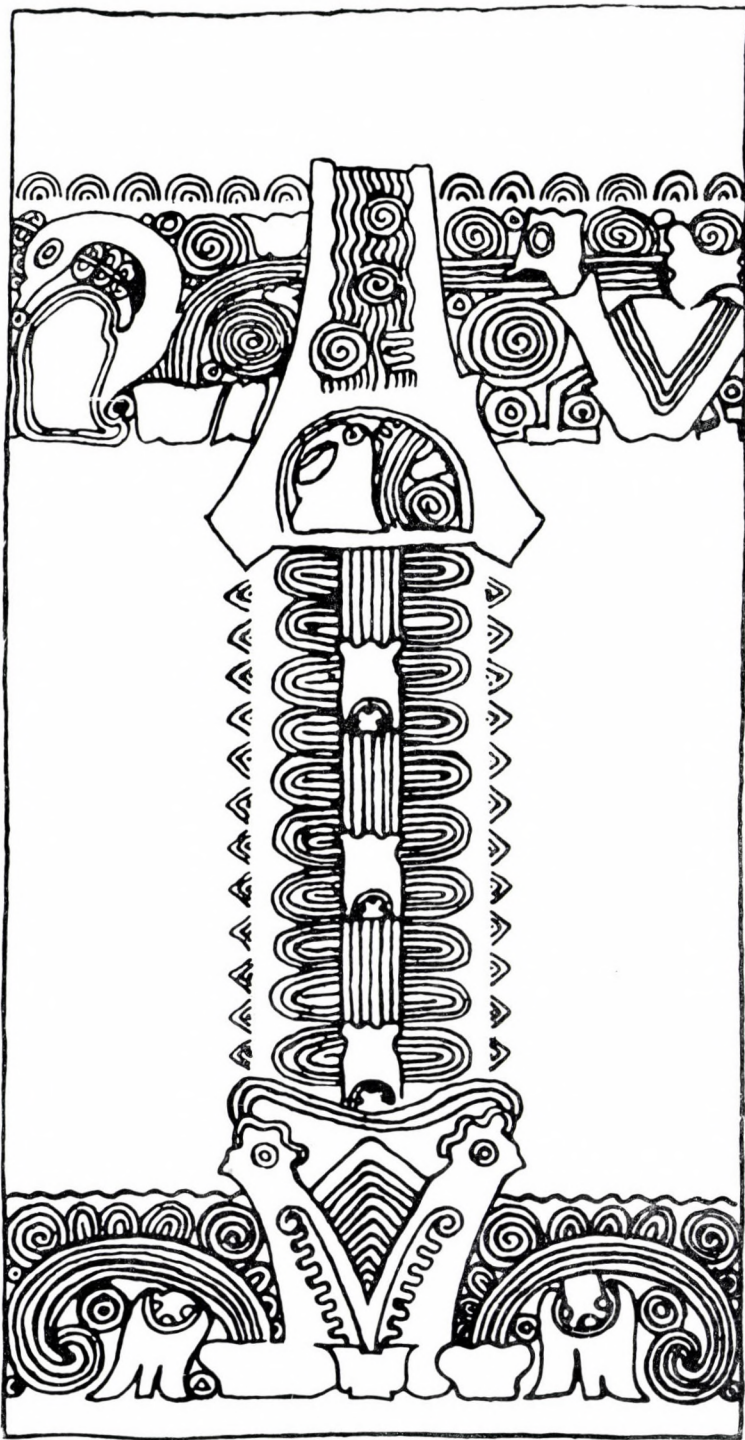
31. Budapest II., Keleti Károly utca. A római katolikus templom főhomlokzata

32. Részlet a főhomlokzatról

33. Keleti Károly utcai római
katolikus templom. Részlet a dia-
datívról

34. Magyaros-szeccsiós
díszítőmotívumok

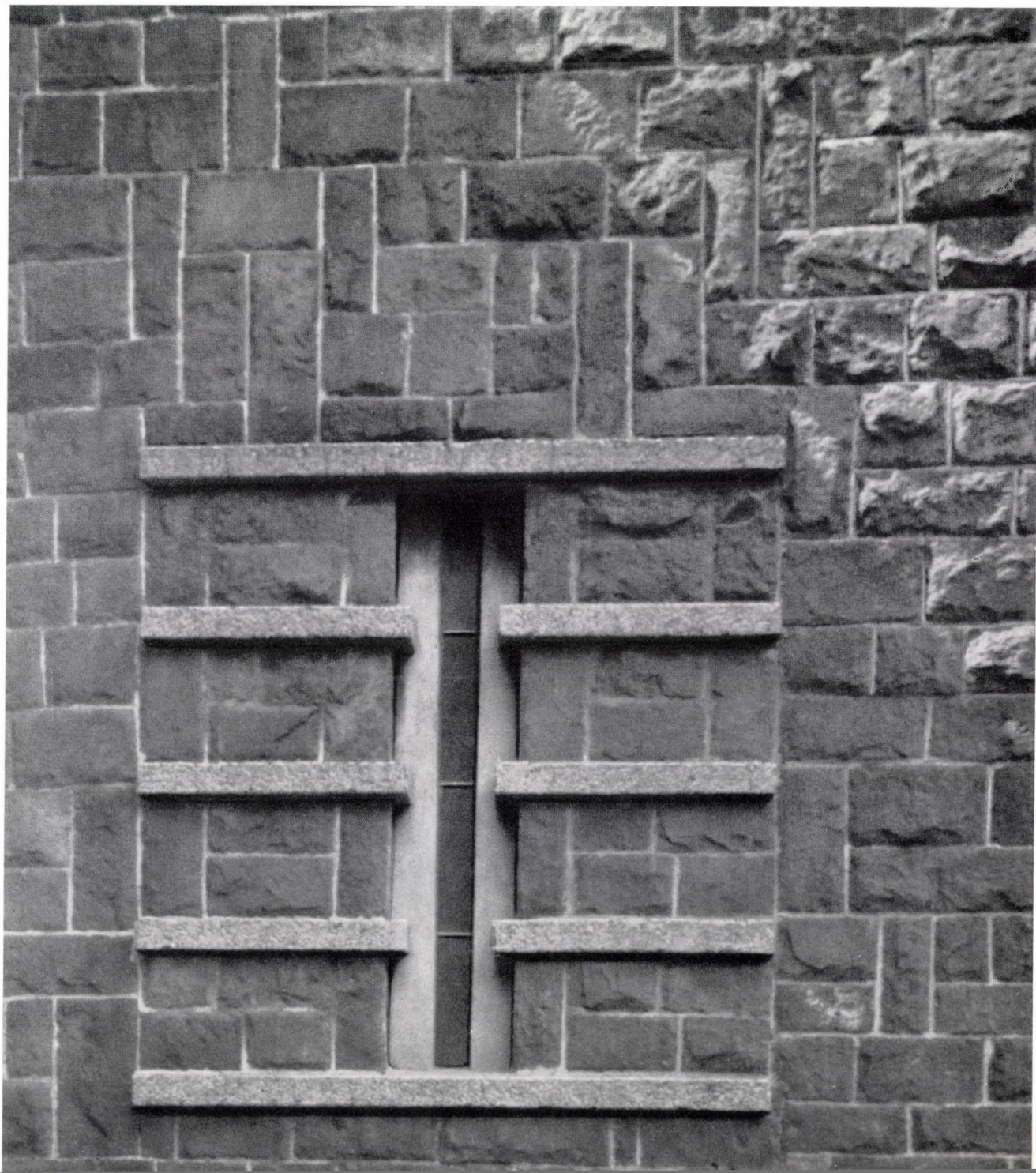

◀ 35. Győr—gyárvárosi római katolikus templom

36. Győr—gyárvárosi római katolikus templom. Részlet a főhomlokzatról

37. Győr—gyárvárosi római katolikus templom. Részlet az oldalhomlokzatról

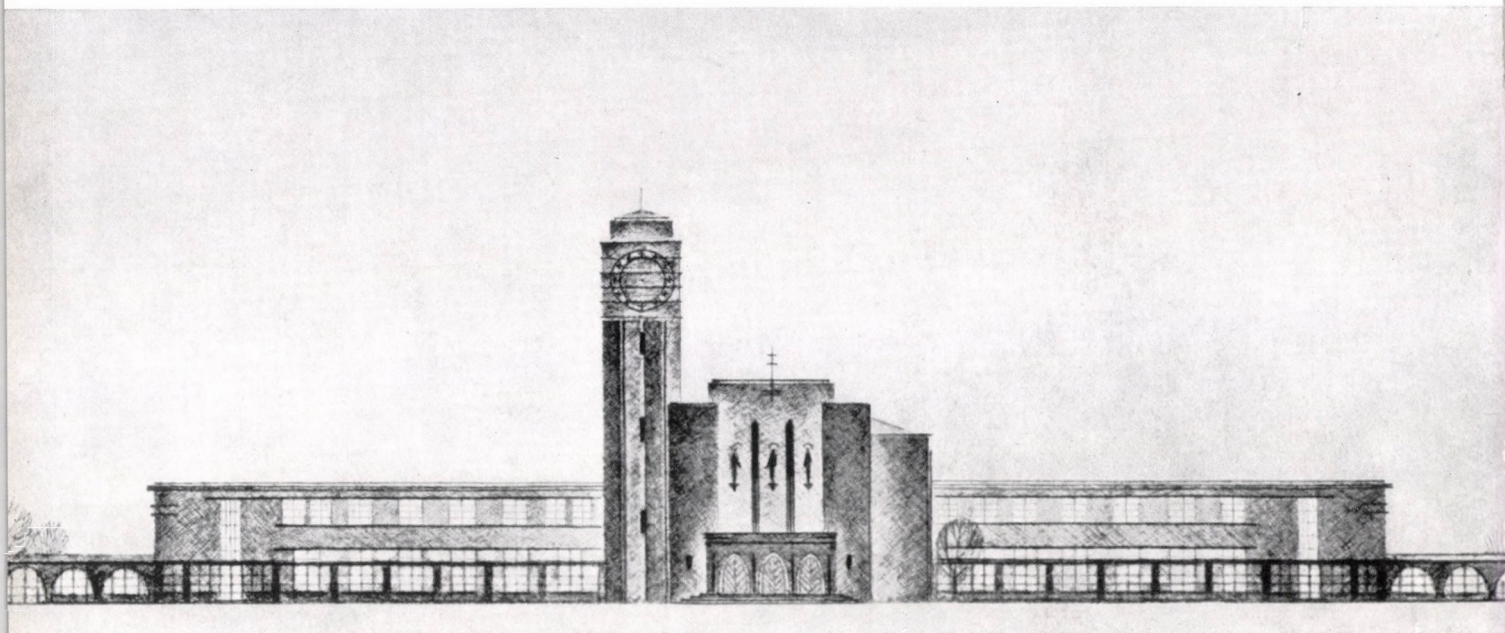

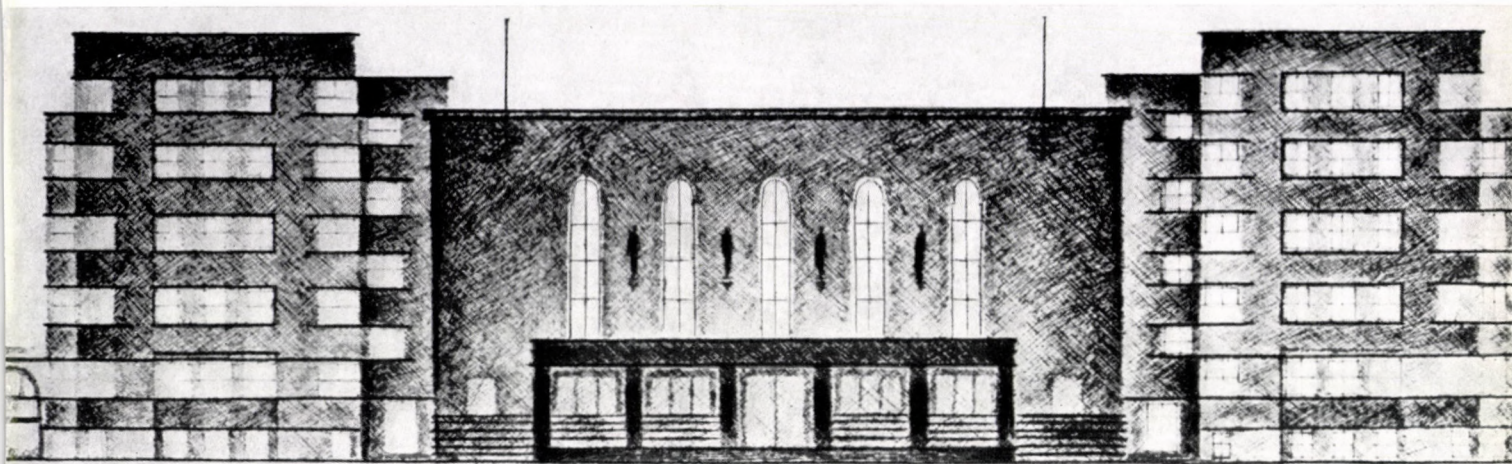
38. Győr—gyárvárosi római katolikus templom. A templom belső tere

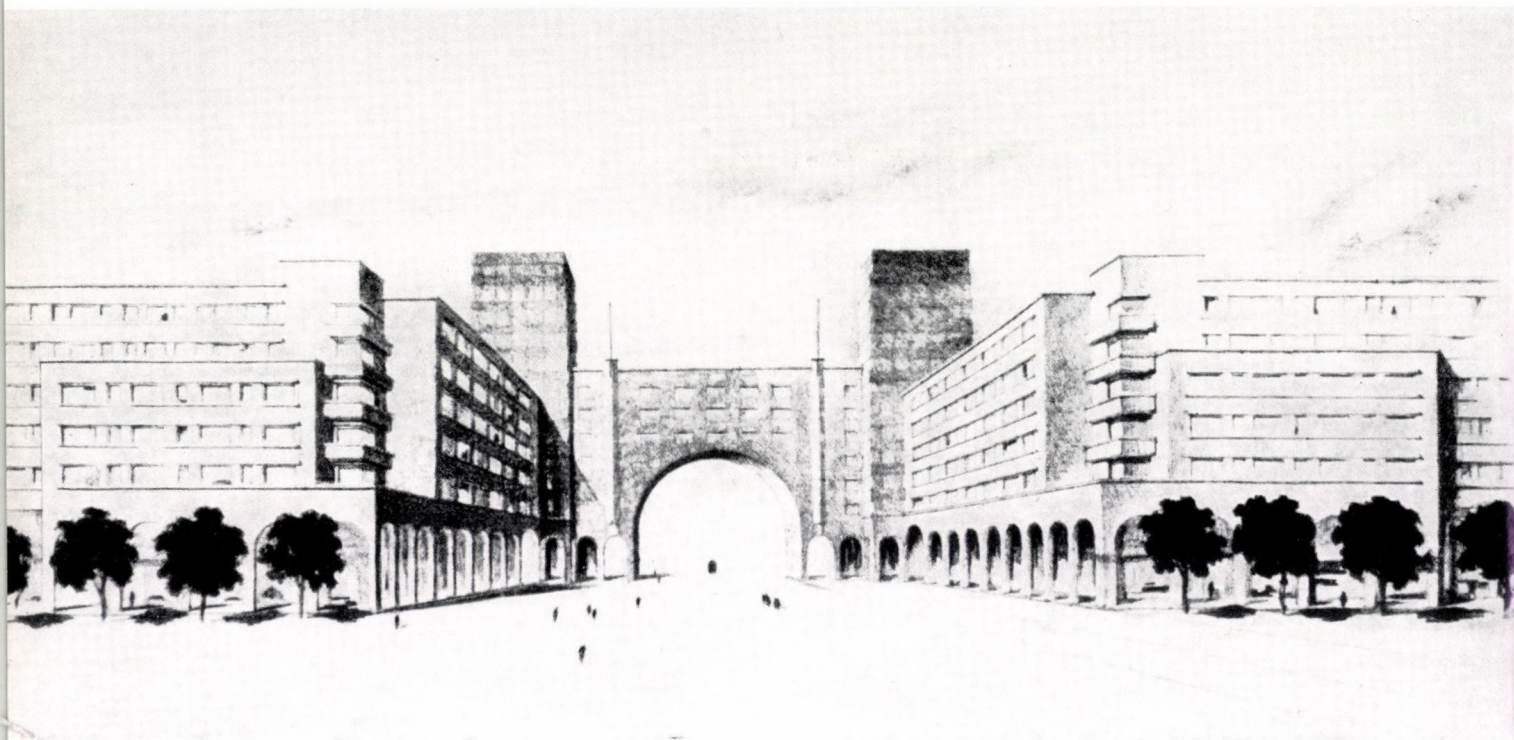

39. Maglódi úti szeretetotthon-pályázat. A tervezett főhomlokzat

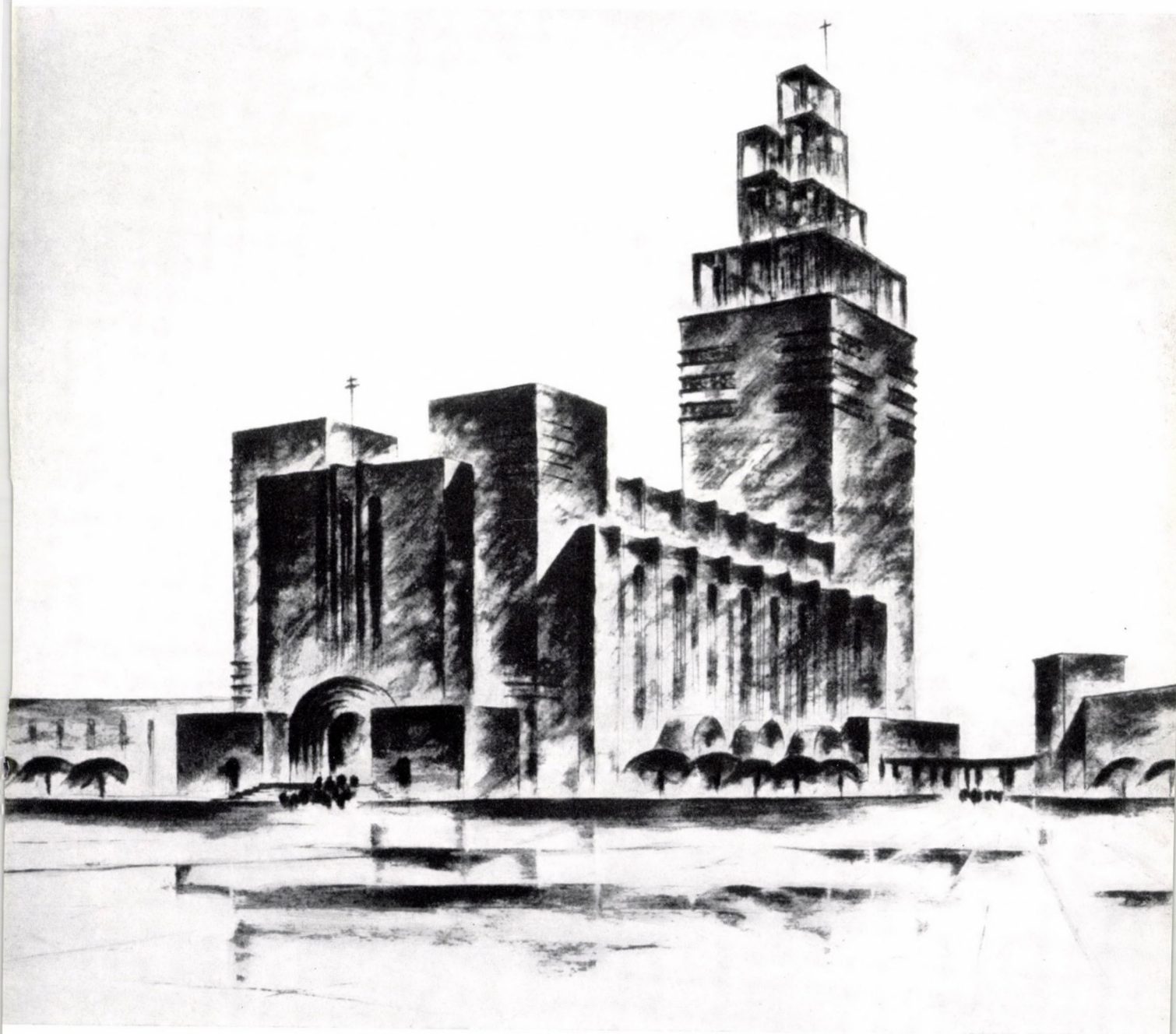

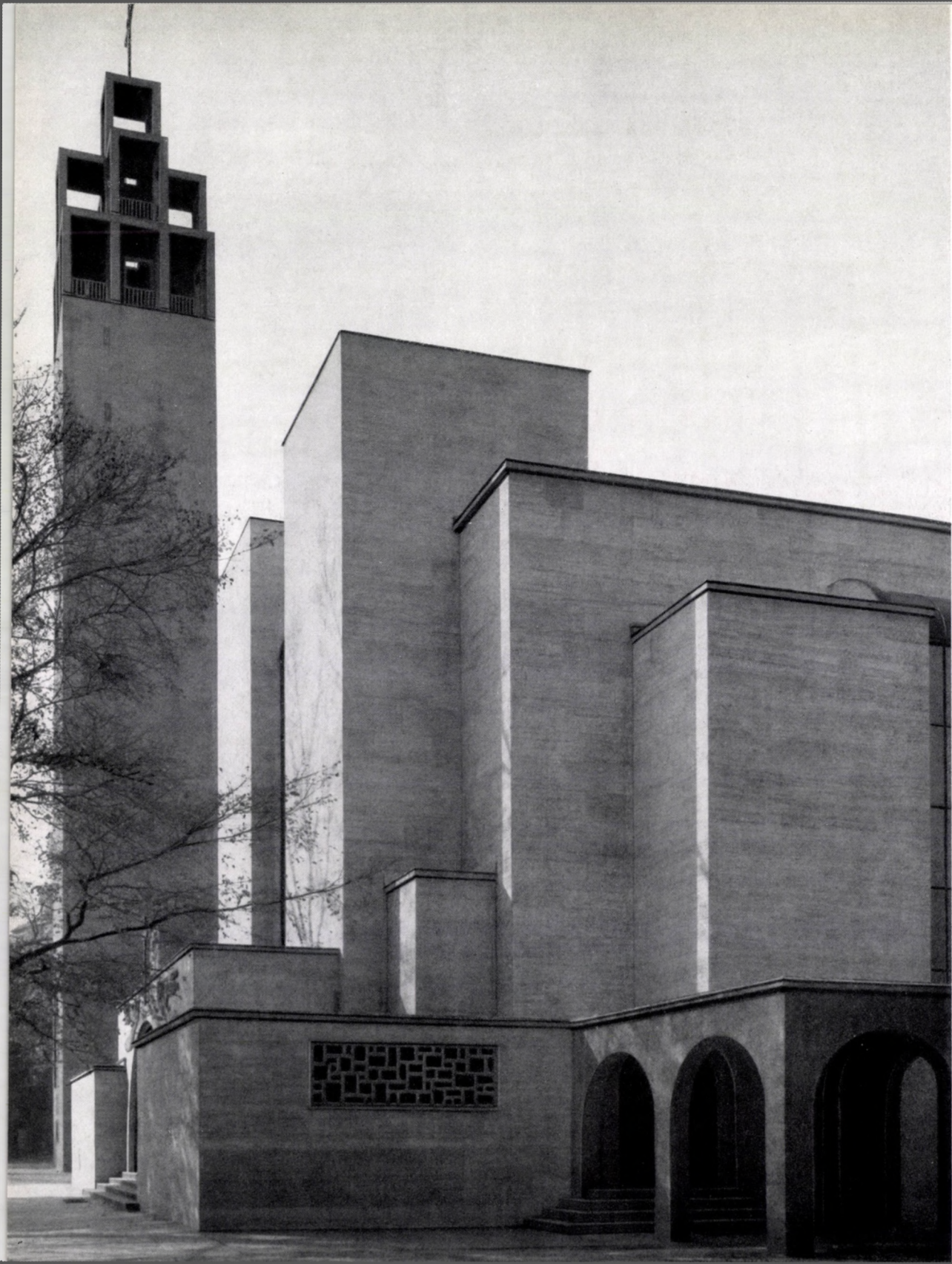

41. Erzsébet sugárút-pályázat. A tervezett sugárút első épületei

42. Árkay Bertalan templomterve

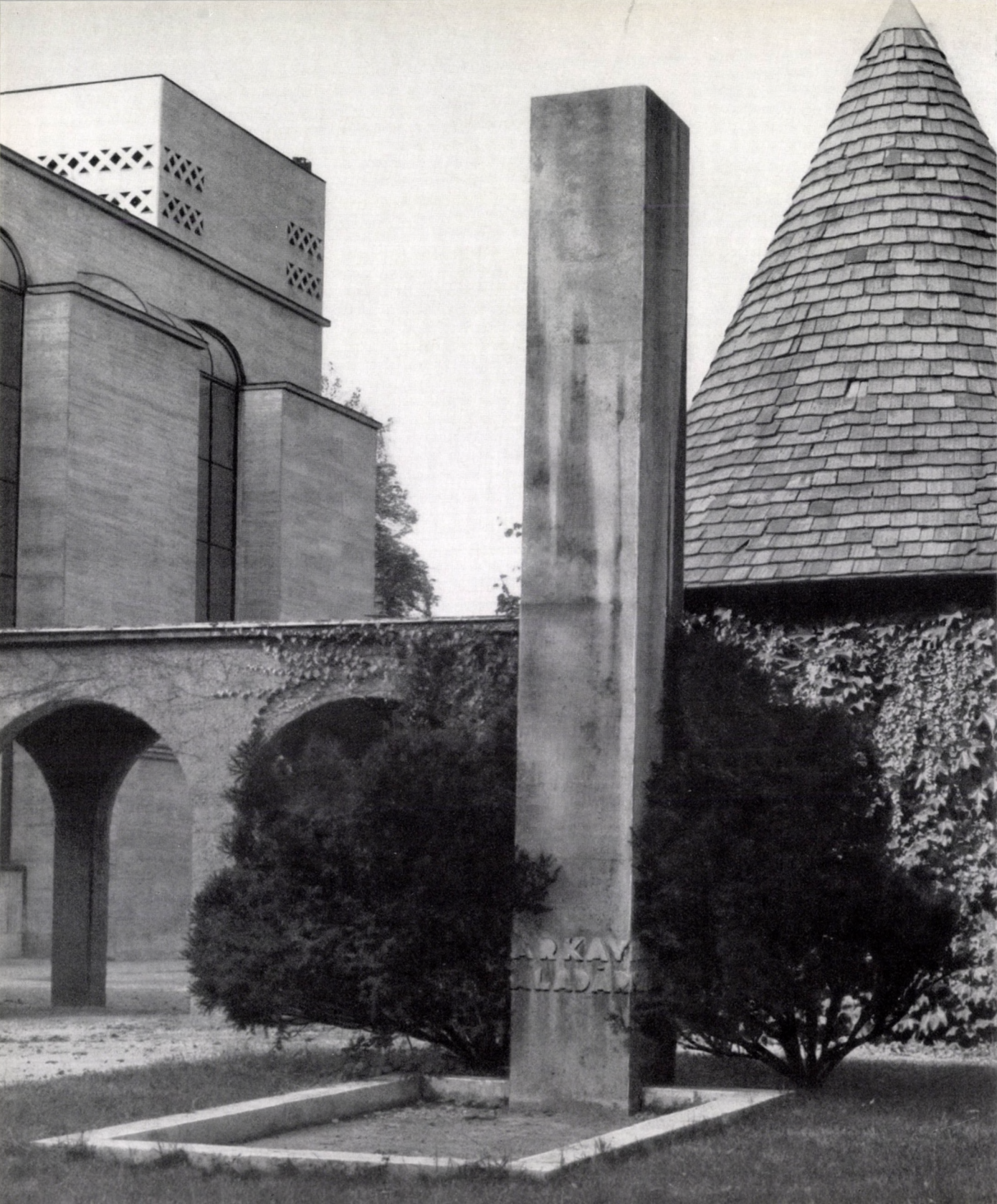

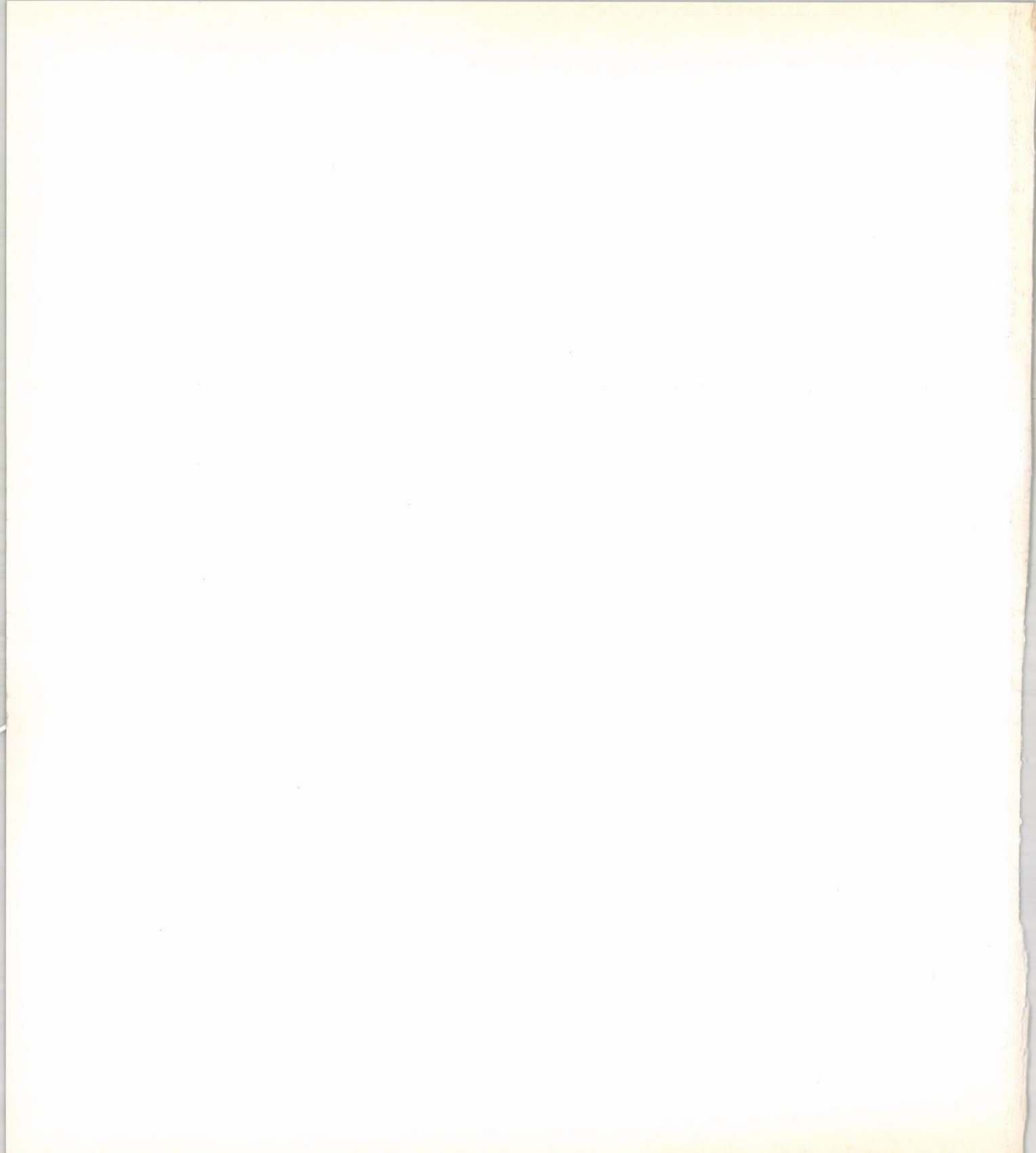
43. Budapest XII., Csaba utca. Városmajori plébániatemplom. A főhomlokzat és a torony

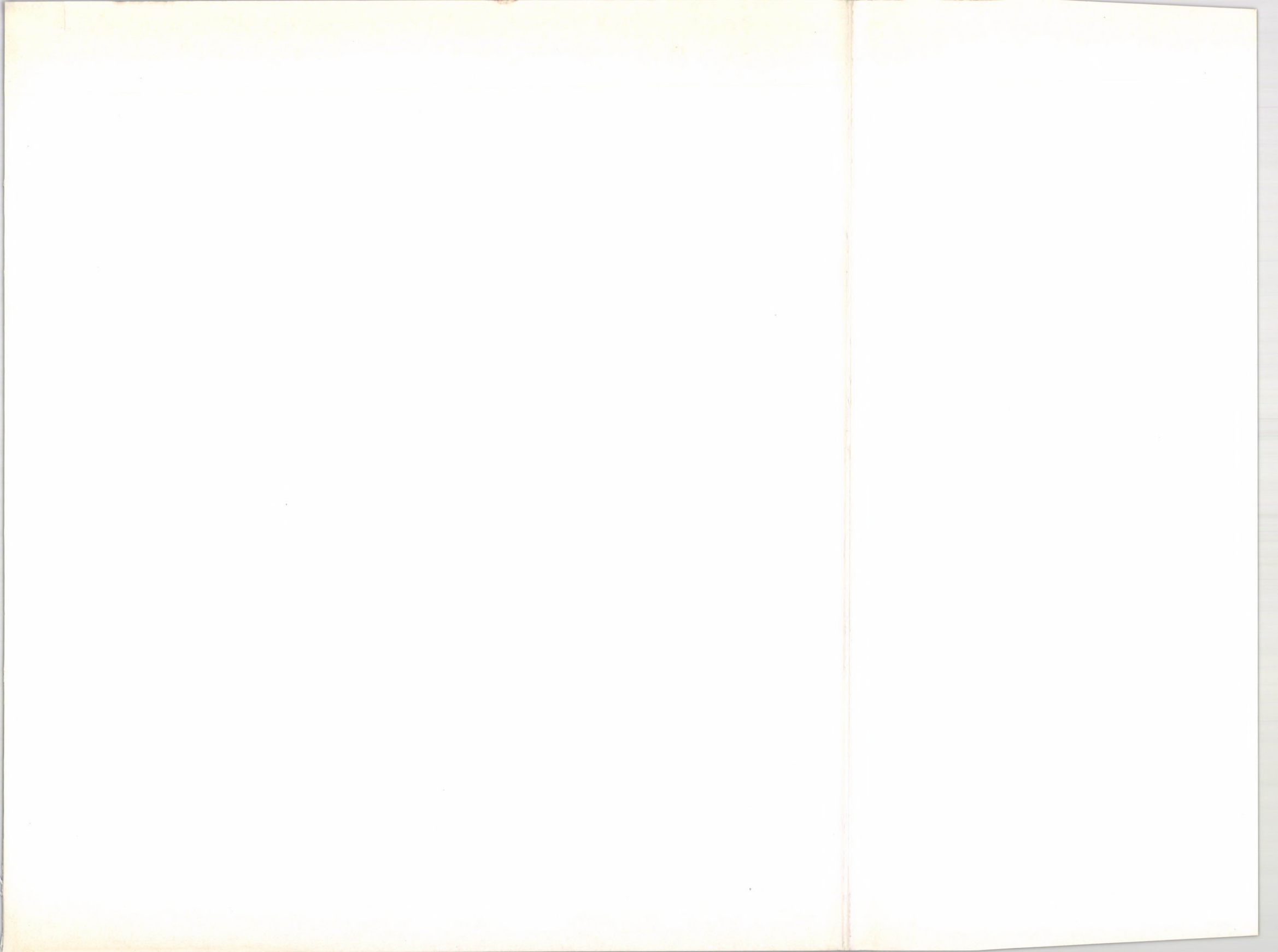
44. Városmajori plébániatemplom. A főhomlokzat

Egyes műveiről: Árkay Aladár: *A budai Vigadó. Építőipar* (1898) 5. sz. — *Szépművészeti Múzeum pályázata. Magyar Génius* (1899) 13. sz. — Kerekréti: *Babochay Hermann úr Andrassy úti családi háza. Magyar Pályázatok* (1906) 4. sz. — Padányi Gulyás Jenő: *A háború előtti évek építőművészetének tanulságai. Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye* (1927). — Árkay Aladár: *Bírák és ügyészek telepe. Magyar Építőművészet* (1913) 3. sz. — Kovács J. István: *A magyar református templomok. Bp. 1942, I. köt. 97, 272, 345.* — *A fasori új templom. Magyar Iparművészet* (1913) 259—260. — *A Nemzeti Színház tervpályázata. Jegyzőkönyv. Magyar Építőművészet* (1913) 11. sz. — *Krematórium tervpályázata. Jegyzőkönyv. Magyar Építőművészet* (1916). — *A mi templomunk. A városmajori egyházközség kiadványa. Bp. 1925.* — *Elkészült Mohács új városháza. Dunántúl* (1927) okt. 5. sz. — Horváth Miklós: *A történeti templomépítészet Budapesten. (A Rákócziánmról szóló ismertetés.) Bp. 1946.* — *Egy pestkörnyéki kultúrház. Tér és Forma* (1928). — *A Maglódi úti szeretetotthon pályatervei. Tér és Forma* (1929). — Zeleméri Rudolf: *A győr—gyárvárosi új r. k. templom. Magyar Építőművészet* (1930). — Genthon István: *A gyárvárosi templomról. Napkelet* (1930). — Bierbauer (Borbiró) Virgil: *A magyar építészet utolsó tíz éve. Tér és Forma* (1938). — Magyar Vilmos: *Az Erzsébet út torkolata. Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye* (1931). — *Pályázat a Gellért- és Rudas-fürdő környékének rendezésére. Tér és Forma* (1931).
Működéséről: Árkay Aladár: A bécsi szociális építkezés. Kő és Műkő Architektúra (1926). — Árkay Aladár: *Építőformák a világháború után. Kő és Műkő Architektúra* (1926). — Bierbauer (Borbiró) Virgil: *Deux architectes hongrois: Árkay père et fils. Nouvelle Revue de Hongrie* (1933). — Bóka László: *Egy új stílus bölcsőjénél. Stilisztikai tanulmányok. Bp. 1961, 116—146.* (Az Ady Endrétől származó idézetet is ő utána közlöm.) — Domonkos Imre: *Árkay Aladár. Szépművészet* (1944) 327—339. — Jánszky Béla: *A magyar formatörekvések története építészetünkben (1894—1914). Bp. é. n.* — Kertész K. Róbert: *Nemzeti építészet. Bp. 1916.* — Kismarty-Lechner Jenő: *Lechner Ödön. Bp. 1961.* — Kubinszky Mihály: *Gondolatok a századeleji magyar építészetéről. Magyar Építőművészet* (1961) 1. sz. — Kubinszky Mihály: *A szecesszió és a századforduló építésze. Építés és Közlekedéstudományi Közlemények* (1962) 487—523.

Ára: 30,— Ft

Az ARCHITEKTÚRA sorozatban
jelent meg

MAJOR MÁTÉ

Pier Luigi Nervi

68 oldal — 42 táblán 48 foto, ill. rajz
21 × 23 cm — Kötve 30,— Ft

A sorozat első kötetében Major Máté akadémikus, aki egyben a sorozat szerkesztője, Pier Luigi Nervi működését mutatja be. A kiváló olasz mérnök-professzor a XX. század egyik legnagyobb vasbeton-konstruktőrje, aki új szerkesztési eljárásaival olyan tektonikus formákat hozott létre, melyek a modern építészet gazdag lehetőségeit bizonyítják. Izo-sztatikus méretezésének — saját szavaival — „igaz” formái a dekorativitás új eszközeit jelentik. E kötet nemcsak Nervi művészetét ismerteti, hanem kitér építészet szemléletének vizsgálatára is, s így a magyar építészek számára is hasznos gondolatokat tartalmaz.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST